

MATERIAŁY I DOKUMENTY

DOI: 10.48261/PIS244317

KRZYSZTOF ŁAGOJDA

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN we Wrocławiu

ORCID: 0000-0001-6189-3269

JĘDRZEJ SIUTA

Katedra i Zakład Medycyny Sądowej, Uniwersytet Medyczny im. Piastów Śląskich we Wrocławiu

ORCID: 0000-0002-4797-1387

HISTORIA CZASZEK WYDOBYTYCH PODCZAS EKSHUMACJI W KATYNIU W 1943 R. I ODNALEZIONYCH W ZAKŁADZIE MEDYCZYNY SĄDOWEJ WE WROCŁAWIU

WSTĘP

W 2023 r. Oddział IPN we Wrocławiu, w porozumieniu i w ścisłej współpracy z Zakładem Medycyny Sądowej (dalej: ZMS) Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu (dalej: UMW), zdecydował o podjęciu na nowo tematu czaszek przywiezionych przez prof. Gerharda Buhtza, kierownika ekshumacji w Katyniu w 1943 r., z miejsca zbrodni do stolicy Dolnego Śląska. Współpraca zaowocowała realizacją wielu przedsięwzięć, w tym wykonaniem ekspertyzy 3D jednej z czaszek, noszącej oznaczenie B19. Wizualizacja uwzględniła jej dokładny skan, wraz z raną wlotową i wylotową, trajektorią lotu kuli z wszelkimi możliwymi kątami, a także różnymi możliwymi scenariuszami wykonania egzekucji. Wizualizacja ta, razem z obszernym komentarzem z zakresu medycyny sądowej i historii, jest całkowicie pionierskim przedsięwzięciem w skali kraju¹.

---

¹ Projekcja została przygotowana przez Laboratorium Ekspertyz 3D Katedry Medycyny Sądowej Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu (dalej: UMW) na zlecenie Oddziału IPN we Wrocławiu. Materiał został opublikowany na platformie YouTube oraz na portalu IPN „Katyń 1940”: <https://www.youtube.com/watch?v=WFcR-wsVRB4> (dostęp 29 I 2024 r.).

W celu dalszej popularyzacji omawianej tematyki, a także obalenia pewnych mitów autorzy niniejszego artykułu podjęli się opracowania i udostępnienia niepublikowanego wcześniej protokołu z oględzin sądowo-lekarskich siedmiu czaszek katyńskich. Badanie to zostało przeprowadzone w ZMS UMW w 2002 r.

Problem ekshumacji prowadzonych w Katyniu jest zagadnieniem wielowątkowym i jedynie zasygnalizowanym w tym tekście. Podjęcie szczątków, dokonane przez Niemców w 1943 r., z którego pochodzą wspomniane czaszki, nie było jedyne. Na przełomie września i października 1943 r. w Katyniu pojawiła się specjalna komisja NKWD-NKGB, nazywana też komisją Mierkułowa-Krugłowa, która miała odpowiednio przygotować groby, tak aby przyszłe sowieckie ekshumacje mogły wskazać na winę Niemców. Powołana 13 stycznia 1944 r. Komisja Specjalna Nikołaja Burdenki przeprowadziła badania wybranych szczątków i 24 stycznia podpisała komunikat, w którym jednoznacznie wskazano, że mordu na Polakach dokonali Niemcy w 1941 r.² Tak rozpoczęło się kłamstwo katyńskie, które swoim zasięgiem objęło po wojnie wszystkie kraje bloku sowieckiego. Dopiero po 50 latach i przyznaniu się strony sowieckiej 13 kwietnia 1990 r. możliwe stało się przeprowadzenie kolejnych ekshumacji, tym razem z udziałem i kluczową rolą strony polskiej³.

ZARYS TŁA HISTORYCZNEGO

Historia artefaktów i szczątków ludzkich wydobytych podczas ekshumacji w Katyniu w 1943 r. pozostaje do dzisiaj pełna niejasności. Warto wspomnieć owiane tajemnicą losy dziesięciu skrzyń dużych i jednej małej, przywiezionych do Krakowa w 1943 r. Znajdowało się w nich ok. 3 tys. kopert z wszelkiego rodzaju dokumentami, rzeczami osobistymi i innymi przedmiotami wydobytymi z grobów w Katyniu, pomocnymi w identyfikacji ofiar. W czerwcu 1943 r. trafiły one do Oddziału Chemicznego Państwowego Instytutu Medycyny Sądowej i Kryminalistyki w Krakowie w celu oczyszczenia i konserwacji. Zajmował się nimi zespół dr. Jana Zygmunta Robla⁴. Później, z powodu nadszycia Armii Czerwonej, zostały one wywiezione z Krakowa przez dr. Wenera Becka, a ich dalsze losy znane są tylko z jego relacji. Na początku 1945 r. trafiły do Wrocławia, do Instytutu Anatomii miejscowego Uniwersytetu. Stamtąd Beck wywiózł je dalej, do miejscowości Radebeul, oddalonej o 10 km od Drezna, gdzie w obliczu zajęcia miasta

² W. Wasilewski, *Sowieckie komisje kłamstwa: NKWD-NKGB i Burdenki [w:] Ludobójstwo. Kłamstwo i walka o prawdę. Sprawa Katynia 1940–2014*, Łomianki 2014, s. 114–126.

³ W syntetyczny sposób zagadnienie to przedstawił K. Persak, *Ekshumacje katyńskie. Prace archeologiczno-ekshumacyjne w Charkowie, Katyniu i Miednoje w latach 1991–1996 i ich wyniki*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 4, s. 32–51. Tamże bardziej szczegółowa literatura.

⁴ Tylko dzięki wyteżonej pracy zespołu do naszych czasów przetrwały odpisy różnej dokumentacji (w szczególności pamiętniki zamordowanych oficerów), które składają się na archiwum dr. Robla. Szerzej zob. T. Dziedzic, *Akta katyńskie doktora Robla. Powstanie i losy tak zwanego Archiwum Robla oraz sylwetka jego twórcy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne” 2012, nr 139, s. 125–147; *idem*, *Archiwum katyńskie doktora Robla*, Kraków 2019.

przez Armię Czerwoną zostały oblane benzyną i spalone⁵. Jak zaznaczyła Ewa Kowalska, „wiele wątków dotyczących dokumentów katyńskich [...] które trafiły w okolice Drezna [...] dotąd nie zostało wyjaśnionych”⁶.

Na początku ekshumacji Niemcy podjęli działania mające na celu ścisłą kontrolę przedmiotów i dokumentów wydobytych z dołów⁷. Jednak podczas akcji propagandowej i nagłaśniania sprawy okazali się bardzo hojni w przekazywaniu rzeczy po ofiarach osobom wizytującym miejsce zbrodni⁸. Tadeusz Wolsza zauważył: „Pamiątek po zamordowanych były tysiące – na wyciągnięcie ręki. Członkowie delegacji zabierali najróżniejsze rzeczy: naramienniki, guziki z orzełkiem, sprzączki, kawałki sznura, fragmenty gazet, banknoty, papierosnice, listy, łuski itd.”⁹

Również szczątki ludzkie, w szczególności czaszki ofiar, z różnych powodów zostały zabrane z Katynia przez członków Międzynarodowej Komisji Lekarskiej (dalej: MKL). W skład tej komisji weszło 14 lekarzy z krajów Europy okupowanych przez Niemcy lub z nimi sprzymierzonych oraz neutralnej Szwajcarii, wybitnych znawców medycyny sądowej¹⁰. Wszyscy pracowali w Katyniu od 28 do 30 kwietnia 1943 r. Dokonali szczegółowych oględzin zaledwie dziewięciu zwłok. Prace mieli kontynuować po powrocie do swoich krajów. W oficjalnym protokole MKL z 30 kwietnia 1943 r. stwierdzono: „Większa liczba czaszek będzie badana pod kątem zmian, które – zdaniem prof. [Ferenca] Orsósa – mają duże znaczenie dla określenia czasu śmierci”¹¹. Zdanie to jednoznacznie wskazuje, że z Katynia zabrano czaszki, które miały zostać poddane dalszym badaniom przez lekarzy w ich

⁵ Według zeznań złożonych przez Becka przed Specjalną Komisją Śledczą Kongresu Stanów Zjednoczonych do Zbadania Zbrodni Katyńskiej w 1952 r. (potocznie nazywaną Komisją Maddena), na początku maja 1945 r. wyjechał on do Pragi, gdzie podjął działania mające na celu przewiezienie skrzyń do siedziby Międzynarodowego Czerwonego Krzyża. Przed wyjazdem wydał dyspozycje, aby w obliczu zajęcia Drezna przez Armię Czerwoną spalić skrzynie. Stwierdził przed komisją, że po zakończeniu II wojny światowej otrzymał informacje o wykonaniu jego rozkazów. Komisja potwierdziła wiarygodność tych informacji. Zob. *Zeznania doktora Wernera Becka w Hamburgu [w:] Mord w Lesie Katyńskim. Przesłuchania przed amerykańską komisją Maddena w latach 1951–1952*, t. 2, wstęp, wybór i oprac. W. Wasilewski, przeł. W.J. Popowski, Warszawa 2018, s. 748–749.

⁶ E. Kowalska, *Refleksje o listach, kartkach, dokumentach i przedmiotach wydobytych z dołów śmierci w Katyniu w 1943 r.* [w:] *Gdy nieme groby przemawiają... Spuścizna katyńska*, red. D. Jastrzębska-Golonka, E. Kowalska, Warszawa 2023, s. 47.

⁷ Dotyczyło to przede wszystkim robotników sowieckich, którzy wykonywali wykopy.

⁸ A. Przewoźnik, J. Adamska, *Katyn. Zbrodnia, prawda, pamięć*, Warszawa 2010, s. 301–304.

⁹ T. Wolsza, *Dokumentacja umożliwiająca wyjaśnienie okoliczności zbrodni katyńskiej. Rozważania na temat artefaktów podniesionych z bezimiennych grobów w Katyniu w 1943 r.* [w:] *Gdy nieme groby przemawiają...*, s. 17.

¹⁰ Oprócz podpisanych pod protokołem 12 lekarzy, w skład Międzynarodowej Komisji Lekarskiej wszedł również obserwator z ramienia francuskiego rządu Vichy prof. André Costedoat i przewodniczący zespołu, prowadzący ekshumacje prof. Gerhard Buhtz, dyrektor Instytutu Medycyny Sądowej i Kryminalistyki Uniwersytetu we Wrocławiu.

¹¹ *Protokół Międzynarodowej Komisji Lekarskiej [w:] Niemiecki urzędowy materiał w sprawie masowego mordu w Katyniu*, red. A. Bosiacki, Warszawa 2020, s. 146. Badania Orsósa zostały podważone przez prof. Bolesława Popielskiego i prof. Władysława Nasiłowskiego, którzy w jednym ze swoich tekstów stwierdzili: „Można jedynie zgłosić uwagę krytyczną, zwłaszcza co do opinii prof. Orsósa dotyczącej oceny czasu śmierci, a opartej na badaniu zwłok w grobach masowych, że była ona na granicy możliwości ówczesnej wiedzy sądowo-lekarskiej, a przez to mogła być zawodna. Zjawisko grobów masowych wystąpiło bowiem w medycynie sądowej jako pewne *novum*. Ówczesny stan wiedzy sądowo-lekarskiej oparty był na dorobku w zakresie badań pojedynczych zwłok przy uwzględnieniu różnic glebowych, wilgotności, temperatury (reguła Caspra i inne), a więc czynników, które mogły nie stanowić dostatecznych podstaw do oceny czasu śmierci w Katyniu”, B. Popielski, W. Nasiłowski, *Cienie Katynia w dokumentach i historii medycyny sądowej*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 1997, nr 3, s. 185.

miejscach pracy. Trudno stwierdzić, co dokładnie oznaczało „większa liczba czaszek”. *De facto* Niemcy, jeszcze przed pojawieniem się MKL, przewidywali taką możliwość. W memorandum Wydziału Prasowego w Berlinie, dotyczącym udziału komisji w ekshumacji, z 27 kwietnia 1943 r. stwierdzono: „Wspomniani wcześniej europejscy lekarze sądowi mają nadzieję, że za trzy dni będą mogli zakończyć badania sporządzeniem pierwszego wspólnego protokołu. Dwa, trzy tygodnie później, po jeszcze dokładniejszych badaniach elementów zwłok, chcą sporządzić w swoich krajach kolejne, jeszcze bardziej obszerne orzeczenie medyczne”¹².

Znamy nazwiska zaledwie kilku lekarzy, którzy zabrali czaszki z Katynia do dalszych badań. Byli to: wspomniany prof. Orsós – węgierski medyk sądowy z Budapesztu¹³, dr Helge Tramsen z Kopenhagi¹⁴ oraz prof. Eduard Miloslavici z Zagrzebia. Nie można jednak wykluczyć, że także inni członkowie MKL zabrali wybrane przez siebie czaszki do dalszych badań¹⁵.

Aż siedem czaszek zabrał prof. Buhtz¹⁶. Przewiózł je do Instytutu Medycyny Sądowej i Kryminalistyki we Wrocławiu (którym kierował) w celu przeprowadzenia dalszych badań oraz umieszczenia ich w przykładowym Muzeum Medycyny Sądowej¹⁷. Nie wiemy, czy przeprowadzone przez niego oględziny posłużyły do sformułowania kolejnych wniosków, oprócz tych, które zawarł w sprawozdaniu z ekshumacji w Katyniu, opublikowanym w *Amtliches Material*¹⁸. Buhtz zginął w czerwcu 1944 r. niedaleko Mińska na Białorusi, a jego spuścizna zachowana w obecnym ZMS we Wrocławiu nie daje odpowiedzi na pytanie o stan prac nad czaszkami¹⁹.

¹² Memorandum Wydziału Prasowego z 27 kwietnia 1943 r. dotyczące udziału międzynarodowych lekarzy sądowych w ekshumacji w Katyniu [w:] *Mord w Lesie Katyńskim...*, t. 2, s. 631.

¹³ Mając świadomość nieuniknionego aresztowania po zajęciu Węgier przez wojska sowieckie, Orsós uciekł w grudniu 1944 r. Osiadł w Berlinie Zachodnim. Sowietci zabiegali u Amerykanów o jego wydanie, co ostatecznie się nie udało. Natomiast jego prywatne archiwum zostało zagarnięte przez NKWD i wysłane do ZSRS, a los czaszki zabranej z Katynia do dzisiaj pozostaje nieznyany. T. Wolsza, „*To co widziałem przekracza swą groźną najśmielsze fantazje*”. *Wojenne i powojenne losy Polaków wizytujących Katyń w 1943 roku*, Warszawa 2015, s. 70.

¹⁴ Zob. A.E. Jessen, *Czaszka z Katynia. Opowieść o zbrodni*, przeł. B. Sochańska, Luboń 2019.

¹⁵ Historia tych dwóch czaszek jest lepiej znana. W 1990 r. Instytut Medycyny Sądowej w Zagrzebiu za pośrednictwem Ministerstwa Spraw Zagranicznych przekazał czaszkę Polsce. Została pochowana w relikwiarzu Sanktuarium Poległym na Wschodzie kościoła Świętego Karola Boromeusza na Powązkach w Warszawie. Z kolei w 2006 r. Zakład Medycyny Sądowej w Kopenhadze przekazał czaszkę z Katynia na ręce sekretarza Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa Andrzeja Przewoźnika. 13 kwietnia 2008 r. została ona złożona w Kaplicy Katyńskiej Katedry Polowej Wojska Polskiego w Warszawie. A. Przewoźnik, J. Adamska, *Katyni...*, s. 294.

¹⁶ Gerhard Buhtz (1896–1944) – znany i ceniony specjalista w zakresie medycyny sądowej. Kierował Zakładem Medycyny Sądowej w Jenie, a od 1938 r. – we Wrocławiu. Specjalizował się m.in. w badaniu przypadków postrzałów, rekonstrukcji wypadków drogowych (napisał na ten temat ceniony podręcznik) oraz analizie pisma. Był członkiem NSDAP i SS od 1933 r., przeprowadzał sekcje zwłok dla obozów koncentracyjnych w Buchenwaldzie i Gross-Rosen. W czasie wojny badał m.in. wypadki komunikacyjne Wehrmachtu oraz ofiary zbrodni wojennych popełnianych przez oddziały sowieckie (m.in. w Estonii, Katyniu i na Białorusi).

¹⁷ Formalnie nie było to muzeum, lecz przykładowy zbiór preparatów (Präparatensammlung des Gerichtsärztlichen Institutes) o charakterze dydaktycznym i naukowym. Niestety preparaty dołączane po 1937 r. nie były katalogowane. Zachowane fragmenty tego zbioru stanowią część ekspozycji obecnego Muzeum Medycyny Sądowej UMW.

¹⁸ *Sprawozdanie kierującego badaniami lekarza medycyny sądowej profesora dr. Gerharda Buhtza na temat ekshumacji w Katyniu* [w:] *Niemiecki urzędowy materiał...*, s. 70 i n.

¹⁹ Po ekshumacjach przeprowadzonych w Katyniu do swojej śmierci w 1944 r. Buhtz pracował głównie

Po zakończeniu II wojny światowej i przejściu Wrocławia przez administrację polską czaszki odnalazł pierwszy polski dyrektor ZMS UMW (ówczesnego Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu i Politechniki Wrocławskiej) prof. Bolesław Popielski²⁰, który już wcześniej zetknął się z problematyką zbrodni katyńskiej. Od 1932 r. pracował w ZMS Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie u boku prof. Włodzimierza Sieradzkiego²¹. Po tragicznej śmierci tego ostatniego na Wzgórzach Wuleckich 4 lipca 1941 r. (mord profesorów lwowskich) Popielski kierował zakładem do roku 1943. Na polecenie Becka został przeniesiony do ZMS w Krakowie już po odkryciu grobów w Katyniu przez Niemców. W pracowni chemicznej dr. Robla widział skrzynie z oczyszczonymi dokumentami pochodzącymi z miejsca zbrodni²². Buhtz chciał, aby Popielski pojechał do Katynia jako biegły medyk sądowy²³. Niewątpliwie polski uczoney był bliski udania się na ekshumacje, na co zwrócił uwagę Wolsza²⁴, jednak ostatecznie do Katynia nie pojechał.

Po przybyciu do Wrocławia i przejściu zakładu Buhtza, którego zresztą znał na stopie zawodowej od 1937 r., Popielski szybko zrozumiał, z jak niebezpiecznymi materiałami ma do czynienia. W komunistycznej Polsce każdy, kto negował oficjalne stanowisko Moskwy na temat wydarzeń w Katyniu (mówiące, że mord dokonali Niemcy w 1941 r.), mógł trafić do więzienia, obozu pracy lub w inny sposób doświadczyć represji²⁵. Dlatego profesor ukrył czaszki na wiele lat i nikomu nie wspominał o ich istnieniu. Dopiero pod koniec lat osiemdziesiątych, kiedy cenzura nieco zelżała, a o Katyniu mówiono coraz częściej, zdradził tę tajemnicę wąskiemu gronu swoich współpracowników²⁶.

Po upadku komunizmu o czaszkach ponownie zrobiło się głośno. Najpierw, w 2002 r., ZMS UMW (wówczas Akademii Medycznej im. Piastów Śląskich) przeprowadził ich oględziny sądowo-lekarskie. Badaniom poddano siedem obiektów pochodzących z Katynia, w tym jednego o cechach czaszki kobiecej, oznaczonego symbolem V13. Później, 18 maja 2005 r., prof. Tadeusz Krupiński i prof. Zbigniew Rajchel, po wcześniejszej rekonstrukcji brakujących części, przeprowadzili badania czaszki kobiecej za pomocą metody superprojekcji²⁷ i potwierdzili z dziewięćdziesięcioprocentowym

w terenie na froncie wschodnim i najprawdopodobniej nie miał czasu ani możliwości prowadzenia pracy naukowej w tym okresie. W Zakładzie Medycyny Sądowej (dalej: ZMS) we Wrocławiu pozostały po nim m.in. częściowo zachowane dokumenty, robione na zamówienie meble czy niewielki zbiór prywatnych fotografii.

²⁰ Zob. B. Świątek, *Profesor Bolesław Popielski – uczoney, nauczyciel, biegły sądowy*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 1997, nr 2, s. 89–91.

²¹ W styczniu 1940 r. nazwę Uniwersytetu Jana Kazimierza Sowieci zmienili na Lwowski Państwowy Uniwersytet im. Iwana Franki.

²² B. Popielski, W. Nasiłowski, *Cienie Katynia...*, s. 187.

²³ Autoryzowany wywiad z dr. n. med. Jerzym Kaweckim, emerytowanym pracownikiem ZMS we Wrocławiu, przeprowadzony 16 VI 2023 r., zob. <https://www.youtube.com/watch?v=RFJW8T5rDcY&t=1691s> (dostęp 29 I 2024 r.).

²⁴ T. Wolsza, „*To co widziałem*”..., s. 28–29.

²⁵ Na ten temat pojawiło się już kilka artykułów naukowych. Literaturę przedmiotu oraz najnowsze ustalenia drobiazgowo przedstawił: K. Łągojda, *Represje komunistyczne w Polsce „ludowej” wobec osób negujących oficjalne stanowisko Moskwy na temat zbrodni katyńskiej w latach 1944–1956. Nowe ustalenia* [w:] *Zbrodnia katyńska. Nowe aspekty*, red. S. Kalbarczyk, W. Wasilewski (w druku).

²⁶ Autoryzowany wywiad z dr. n. med. Jerzym Kaweckim...

²⁷ Polega ona na nakładaniu na siebie zdjęcia czaszki i zdjęcia domniemanej osoby za życia. Następnie za pomocą specjalnego programu graficznego porównuje się punkty antropometryczne (m.in. proporcje

prawdopodobieństwem, że należy ona do por. Janiny Lewandowskiej, jedynej kobiety zamordowanej w Katyniu przez NKWD. 1 października 2005 r. sześć czaszek należących do mężczyzn zostało pochowanych w Sanktuarium Golgoty Wschodu u Ojców Redemptorystów we Wrocławiu, natomiast 1 listopada czaszka Lewandowskiej spoczęła w specjalnej urnie w rodzinnym grobowcu rodziny Dowbor-Muśnickich w Lusowie koło Poznania²⁸.

13 kwietnia 2015 r., dzięki działaniom Stowarzyszenia Dolnośląskiej Rodziny Katyńskiej oraz ks. prałata płk. Janusza Radzika, czaszki noszące oznaczenia B4, B28 i B19 (ta ostatnia została wykorzystana do wizualizacji 3D) zostały przeniesione do specjalnego sarkofagu umieszczonego w Kaplicy Katyńskiej, utworzonej wówczas w Kościele Garnizonowym pw. św. Elżbiety we Wrocławiu²⁹. Spoczywają tam do dzisiaj. Pozostałe trzy – B20, B25 oraz V1 – na wniosek prokurator Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Warszawie Małgorzaty Kuźniar-Ploty z 2019 r. zostały przekazane do Zakładu Genetyki Sądowej Katedry Medycyny Sądowej Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie w celu przeprowadzenia badań genetycznych³⁰. Nie były to jedyne szczątki ludzkie, które w toku śledztwa prowadzonego w sprawie zbrodni katyńskiej trafiły do tego ośrodka³¹. Autorzy artykułu skontaktowali się z prokurator Kuźniar-Plotą w celu uzyskania szczegółowych informacji na temat postępu prac. Na obecnym etapie wiadomo, że „uzyskano ekspertyzy antropologiczne zabezpieczonych szczątków, jednakże z powodu głębokiego zniszczenia materiału genetycznego do chwili obecnej biegli nie uzyskali z dowodowych szczątków profili DNA nadających się do badań porównawczych; proces ten w ocenie biegłych w związku z rozwojem metod biologii molekularnej nie został jeszcze zakończony”³². Według słów prokurator Kuźniar-Ploty, „trwają prace zmierzające do rekonstrukcji wyglądu przyżyciowego ofiar, co być może doprowadzi finalnie do zidentyfikowania ofiar, ustalenia ich krewnych oraz wydania

---

czaszki, rozstaw oczodołów czy kości nosowej). Jeżeli punkty te pokrywają się ze sobą, istnieje bardzo duże prawdopodobieństwo, że czaszka ta należała za życia do poszukiwanej osoby. Oddział IPN we Wrocławiu we wrześniu 2023 r. opublikował po raz pierwszy obraz superprojekcji z komentarzem historycznym. Zob. https://www.youtube.com/watch?v=_7Hklku1Mjo&t=110s (dostęp 29 I 2024 r.).

²⁸ T.A. Kisielewski, *Katyni. Zbrodnia i kłamstwo*, Poznań 2009, s. 83.

²⁹ Zob. K. Łągojda, *Życie w cieniu śmierci. Losy rodzin katyńskich w latach 1939–1989 w świetle wywiadów z członkami Dolnośląskiej Rodziny Katyńskiej. Wybrane aspekty*, Wrocław 2016, s. 140 i n.

³⁰ Metoda preparowania kości poprzez gotowanie lub moczenie w roztworze zawierającym związki chloru była stosowana przez Niemców i do dzisiaj jest stosowana w ZMS we Wrocławiu. Wadą uboczną tej metody jest uszkodzenie struktury DNA.

³¹ W sierpniu 1991 r. podczas ekshumacji w Miednoje zostały wydobyte szczątki nieznanego z imienia i nazwiska policjanta polskiego (oznakowane jako I/15) i przetransportowane do kraju, gdzie pochowano je w Grobie Policjanta Polskiego w Katowicach 17 września 1993 r. W maju 2018 r. czaszka policjanta została ekshumowana w toku śledztwa Okręgowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (OKŚZpNP) w Warszawie (sygn. S38.2004.Zk) w sprawie zbrodni katyńskiej, a następnie została przekazana do Zakładu Genetyki Sądowej Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie w celu dokonania próby oznaczenia z niej profilu DNA do badań identyfikacyjnych i rekonstrukcji wyglądu twarzy tego policjanta. Korespondencja Krzysztofa Łągojdy z Grzegorzem Grześkowiakiem, prezesem Ogólnopolskiego Stowarzyszenia „Rodzina Policyjna 1939 r.” z siedzibą w Katowicach, z dnia 14 II 2024 r. (w posiadaniu K. Łągojdy).

³² Korespondencja Krzysztofa Łągojdy z prokurator OKŚZpNP w Warszawie Małgorzatą Kuźniar-Plotą, kierownik zespołu śledczego prowadzącego sprawę zbrodni katyńskiej z dnia 20 III 2024 r. (w posiadaniu K. Łągojdy).

szczątków do pochówku osobom bliskim³³. Z przedstawionej korespondencji wynika, że próby oznaczenia profilu DNA omawianych czaszek – takie same jak wcześniejsze, przeprowadzone w ZMS UMW – zakończyły się niepowodzeniem i obecnie nie ma metod pozwalających na skuteczne przeprowadzenie tych badań. Jest to rezultat uszkodzenia DNA w trakcie preparowania czaszek, najprawdopodobniej z użyciem chloru. Autorzy niniejszego artykułu zgadzają się w pełni ze stwierdzeniem, że rozwój biologii molekularnej może w przyszłości umożliwić opracowanie nowatorskich metod badawczych, dzięki którym oznaczenie profili omawianych czaszek stanie się możliwe – identyczny wniosek został przedstawiony przez ZMS UMW. Nie wiadomo jednak, w jakiej perspektywie czasowej nastąpi ten przełom. Metody współczesne pozwalają na pobranie jedynie niewielkich fragmentów szczątków, wystarczających do ich użycia w przyszłych badaniach. Podobnie jest z planowanym odtworzeniem wyglądu przyżyciowego ofiar – po wykonanej ekspertyzie antropologicznej (i to w zasadzie dwukrotnej, bo częściowo zawartej również w cytowanym na końcu niniejszej pracy protokole oględzin z ZMS UMW) rekonstrukcja może być przeprowadzona na podstawie wizualizacji 3D czaszek w ciągu zaledwie kilku tygodni³⁴. Wynika stąd, że zarówno dotychczas wykonane, jak i ewentualne przyszłe badania nie są (i nie będą) przeszkodą do zwrócenia szczątków, co dałoby szansę na ich godny pochówek.

ISTOTNE POSZLAKI

Zarówno brak możliwości identyfikacji genetycznej omawianych czaszek, jak i okoliczność, że do tej pory nie odnaleziono urzędowego dokumentu z czasów II wojny światowej, potwierdzającego przekazanie ich z Katynia do zakładu Buhtza³⁵, powodują, że nie ma niepodważalnego dowodu na ich pochodzenie. Skutkuje to wątpliwościami, które zostały zebrane przez Joannę Lamparską³⁶. Analiza zaprezentowanego w jej książce materiału wskazuje na to, że część obiektywności wynika z nieznamośći faktów przez niektóre cytowane w niej osoby, a waga pozostałych jest niewielka wobec bardzo przekonujących poszlak przemawiających za pochodzeniem czaszek z Katynia³⁷. Autorzy niniejszego opracowania są zdania, że Buhtz przywiózł ich do Wrocławia co najmniej siedem³⁸. Przemawiają za tym m.in.: obecne na nich oznaczenia i rodzaj obrażeń, wynik superprojekcji

³³ *Ibidem*.

³⁴ Po przekazaniu czaszki B19 do Laboratorium Ekspertyz 3D Katedry Medycyny Sądowej UMW 4 IX 2023 r., ekspertyza, wykonana na zlecenie oddziału wrocławskiego IPN, była gotowa po trzech tygodniach, a rezultaty projekcji przeszły wszelkie oczekiwania.

³⁵ Nie ma pewności, czy taki dokument w ogóle powstał.

³⁶ Zob. J. Lamparska, *Imperium małych piekieł. Mroczne tajemnice obozu Gross-Rosen*, Kraków 2019, s. 275–294.

³⁷ Rozdział książki o czaszkach katyńskich *Miękki dowód* został szczegółowo omówiony przez pracowników IPN i ZMS, a następnie udostępniony w formie nagrania: <https://www.youtube.com/watch?v=ZiqKAhJTs94&t=1543s> (dostęp 29 I 2024 r.).

³⁸ Nie możemy wykluczyć, że czaszek było więcej, niemniej siedem przetrwało wejście wojsk sowieckich na teren zakładu zaraz po upadku Festung Breslau. Jest bardzo prawdopodobne, że to wówczas część z zachowanych obecnie czaszek została poważnie uszkodzona.

zrekonstruowanej czaszki V13, znane zamiłowanie Buhtza do gromadzenia ciekawych eksponatów z prowadzonych badań³⁹, zabranie czaszek przez innych członków MKL oraz – przede wszystkim – jednoznaczna opinia prof. Popielskiego, który nie tylko był wybitną postacią w środowisku medyczno-sądowym, ale również znał zawodowo Buhtza i pracował podczas okupacji w ZMS w Krakowie, kierowanym wówczas przez Becka. Popielski również jako pierwszy zabezpieczył po przejściu wojsk sowieckich w 1945 r. budynki i zbiory zakładu wrocławskiego, a w roku 1947 najprawdopodobniej spotkał się w Monachium z ostatnim niemieckim asystentem tej placówki Eberhardem Lommerem⁴⁰.

Jeśli chodzi o oznaczenia umieszczone na badanych obiektach, należy wyjaśnić, że obecnie w Muzeum Medycyny Sądowej we Wrocławiu znajdują się także inne czaszki noszące ślady postrzału i pochodzące sprzed 1945 r., jednak żadne z nich nie noszą takich symboli literowych i liczbowych, jak te wskazane przez Popielskiego jako katyńskie. Symbole takie są typowe dla serii obiektów wydobytych w jednym miejscu, np. przy ekshumacji szczątków z masowych grobów. W celu stworzenia systematyki znalezisk nadaje im się oznaczenia oraz kolejne numery, co jest standardowym postępowaniem medyczno-sądowym. W omawianych symbolach nie jest pewne znaczenie początkowych liter, jednak stanowią one istotną poszlakę przemawiającą za pochodzeniem czaszek z mogił katyńskich. Pięć z nich oznaczonych jest literą B oraz liczbą, natomiast dwie literą V oraz liczbą. Oprócz naturalnego skojarzenia litery B z Buhtzem jako ich obducentem, warto zauważyć, że litera V prawdopodobnie oznacza Ludwiga Vossa, podporucznika Tajnej Policji Polowej, pod którego kierownictwem wydobyto wiele ciał jeszcze przed objęciem nadzoru nad ekshumacjami przez Buhtza i przybyciem członków MKL. W tym kontekście interesujące są zeznania rosyjskiego chłopca Iwana Kriwoziercewa, który w 1946 r. przed polskim sądem polowym w Wielkiej Brytanii zeznał: „Kiedyśmy przyjechali na miejsce, Voss kazał rozszerzyć jamę, odjąć głowę od trupa i wydobyć ją z jamy. Voss obejrzał głowę, kazał ją z powrotem włożyć do jamy i przysypać trochę ziemią”⁴¹.

Ważnym, dotychczas niepublikowanym eksperymentem przeprowadzonym ostatnio w ZMS UMW była próba wyjaśnienia jednej z opisanych wątpliwości dotyczących pochodzenia czaszek, a mianowicie ich stanu zachowania, w tym przede wszystkim koloru⁴². Znane z późniejszych ekshumacji (w latach dziewięćdziesiątych) czaszki katyńskie na skutek długiego przebywania w ziemi nabrały ciemnej, lekko brązowej barwy, podczas gdy czaszki katyńskie z ZMS UMW mają kolor zbliżony do kremowoszarego. Wiadomo, że użyta przez Buhtza chlorowa metoda maceracji powoduje białe odbarwienie kości, nie było jednak jednoznacznych danych, w jak dużym stopniu przebarwiona brązowo kość może się „wybielić” podczas takiego procesu. W tym celu wzięto fragment czaszki ludz-

³⁹ Słynna jest historia dotycząca zwłok zabitego w 1938 r. przez więźniów SS-Rottenführera Alberta Kallweita. Gerhard Buhtz, po przeprowadzeniu sekcji jego zwłok, odciął od ciała głowę i przewiózł do instytutu w Jenie celem m.in. dalszych badań. Pokrzyżował tym samym plany Heinricha Himmlera, który chciał przeprowadzić oficjalne uroczystości z wykorzystaniem ciała zabitego SS-mana. Przypuszczano, że opuszczenie przez Buhtza instytutu w Jenie i przeprowadzka do Wrocławia były wynikiem zemsty Reichsführera SS za tę sytuację.

⁴⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=ZiqKAhJTs94&t=1563s> (dostęp 29 I 2024 r.).

⁴¹ *Dowód rzeczowy nr 39. Protokół przesłuchania świadka Iwana Kriwoziercewa [w:] Mord w Lesie Katyńskim...*, t. 2, s. 350.

⁴² Por. J. Lamparska, *Imperium...*, s. 290.

kiej leżącej w ziemi ponad 20 lat, a więc już bardzo mocno przebarwionej na brązowo⁴³. Kość po sfotografowaniu wymoczono (bez gotowania) przez siedem godzin w roztworze ciepłej wody oraz wybielacza do tkanin na bazie chloru⁴⁴ w stosunku 50:50. Efekty przedstawiono na zdjęciach poniżej:

a

b

Il. 1. Widok badanego preparatu od góry: a) w stanie pierwotnym oraz b) po wymacerowaniu metodą chlorową. Fot. Jędrzej Siuta

a

b

Il. 2. Widok badanego preparatu od spodu: a) w stanie pierwotnym oraz b) po wymacerowaniu metodą chlorową. Fot. Jędrzej Siuta

⁴³ Jest to fragment kości potylicznej i kości ciemieniowych pochodzący z jednego z preparatów ze zbiorów Muzeum Medycyny Sądowej UMW. Autorzy badania nie dysponowali materiałem kostnym pozwalającym na dokładne odtworzenie warunków, w jakich przebywały czaszki katyńskie wydobyte w 1943 r., dlatego użyto kości z pewnością mocniej od nich brązowo przebarwionej.

⁴⁴ Obecnie wybielacz do tkanin jest stosowany jako typowe źródło chloru przy maceracji kości w ZMS we Wrocławiu. „Wybielające” właściwości to właśnie jeden ze skutków oddziaływania chloru.

Jak widać na powyższych zdjęciach, kości uległy bardzo znacznemu wybieleniu, nie rozpadając się i osiągając kolor zbliżony do czaszek katyńskich (na których obecny stan dodatkowo wpłynęło późniejsze częściowe polakierowanie oraz wieloletni okres przechowywania). Zaznaczyć przy tym należy, że te ostatnie w 1943 r. były znacznie mniej przebarwione na brązowo, gdyż ciała leżały w ziemi od około trzech lat, a tkanki miękkie w znacznej części uległy tzw. przemianie tłuszczowo-woskowej. Potwierdza to pośrednio obecny stan czaszki przewiezionej w 1943 r. przez dr. Tramsena z Katynia do Kopenhagi⁴⁵. Wynik przedstawionego eksperymentu jest zatem kolejną poszlaką przemawiającą za katyńskim pochodzeniem omawianych szczątków. Niemniej jednak do momentu ewentualnego wyodrębnienia z nich profilu DNA i porównania z żyjącymi krewnymi nigdy nie będzie co do tego całkowitej pewności.

Istotnym wątkiem, który należy tutaj rozwinąć, jest typ amunicji używanej przez NKWD podczas mordu w Katyniu. Oceniając wielkość otworu wlotowego w czaszce, nie sposób dokładnie określić kalibru pocisku. Dlatego w protokole końcowym MKL stwierdzono, że w czaszkach, które nosiły ślad otworu wlotowego, pocisk pistoletowy był wielkości do 8 mm⁴⁶. W sprawozdaniu na temat ekshumacji Buhtz doprecyzował: „Udało się nawet wykazać, że użyty kaliber wynosił dokładnie 7,65 mm. W grobie nr 2 w trakcie wydobywania zwłok znaleziono oryginalny nabój: amunicję pistoletową z wytłoczonym na dnie łuski napisem »Geco 7,65D«⁴⁷. Potwierdza to również orzeczenie sądowo-lekarskie dr. Mariana Wodzińskiego⁴⁸. Warto dodać, że otwór wylotowy, który zachował się w czaszce oznaczonej jako B19 (została ona poddana wizualizacji 3D), wymiarami idealnie pasuje do przekroju podłużnego pocisku kaliber 7,65 mm⁴⁹, dokładnie takiego samego, jakiego używali Sowieci w Katyniu, a także innych miejscach kaźni jeńców polskich rozstrzelanych w wyniku decyzji z 5 marca 1940 r.⁵⁰

Biorąc pod uwagę badania przeprowadzone podczas ekshumacji w 1943 r. oraz w latach dziewięćdziesiątych, należy podkreślić zdumiewającą precyzję strzałów katów z NKWD. Nie oznacza to jednak, że wszystkie czaszki miały rany wlotowe w środku kości potylicznej, w obrębie guzowatości potylicznej. Jest to myślenie narzucone ponieważ przez obraz *Katyni* w reżyserii Andrzeja Wajdy. Wiele czaszek ma otwór wlotowy w obrębie całej kości potylicznej, 5–6 cm od guzowatości potylicznej w lewą lub prawą stronę. Nie brakuje również otworów wlotowych usytuowanych na granicy kości potylicznej i skroniowej (prawej lub lewej). Tego typu obrażenia zdają się sugerować, że ofiary

⁴⁵ Czaszka ta nie była oczyszczana metodą chlorową, o czym świadczy m.in. fakt, że udało się z niej oznaczyć profil DNA i zidentyfikować jako szczątki mjr. Ludwika Szymańskiego.

⁴⁶ *Protokół Międzynarodowej Komisji Lekarskiej...*, s. 145.

⁴⁷ *Sprawozdanie kierującego badaniami lekarza medycyny sądowej profesora dr. Gerharda Buhtza na temat ekshumacji w Katyniu [w:] Niemiecki urzędowy materiał...*, s. 104.

⁴⁸ J. Adamska, *Las Katyński w latach 1940–1943*, Warszawa 2021, s. 360, 364; *Gdy nieme groby przemawiają...*, s. 63; H. Tramsen, *Wrażenia z podróży do Katynia w 1943 roku*, „Zeszyty Historyczne” 1989, nr 87, s. 156.

⁴⁹ Pocisk w jamie czaszki uległ obróceniu i wyszedł bokiem, w wyniku czego charakterystyczny kształt owalny otworu wylotowego odpowiada przekrojowi podłużnemu pocisku.

⁵⁰ Wasilij Błochin lubił pistolet Walter i z tej broni rozstrzeliwał policjantów w Kalininie, zob. N. Pietrow, *Poczet katów katyńskich*, Warszawa 2015, s. 129.

szamotały się ze swoimi oprawcami, przeczuwając swój los, a strzały oddawane z bliskiej odległości (z przyłożenia) nie mogły być co do zasady bardzo dokładne. Często praktyką było również oddawanie strzału w okolice karku, trzeciego i czwartego kręgu szyjnego, co prowadziło do przerwania rdzenia kręgowego ofiary (metodę tę stosowano przede wszystkim – choć nie tylko – w Charkowie)⁵¹. Po przemianie tłuszczowo-woskowej otwór wlotowy był w takich sytuacjach trudny do odnalezienia.

W tym miejscu należy oddać głos Erazmowi Baranowi, który jako medyk sądowy przeprowadził w 1995 r. w Katyniu oględziny wydobytych z dołów czaszek: „łącznie przebadalem 235 czaszek [...]. W 52 czaszkach (22%) nie stwierdzono cech obrażeń postrzałowych [...]. W 148 czaszkach, w których znajdowałem otwory wlotowe, w 108 przypadkach (ok. 76%) znajdowały się one w rejonie potylicy w prostokącie o wymiarach 5,0 × 2,0 cm (5 cm – średnia odległość pomiędzy guzowatością potyliczną zewnętrzną a otworem wielkim oraz 1 cm w prawo i w lewo od linii pośrodkowej). [Z kolei] 19 otworów wlotowych (ok. 13%) zlokalizowało się powyżej guzowatości potylicznej zewnętrznej lub linii karkowej górnej. [Natomiast] 17 otworów wlotowych (ok. 10%) zlokalizowało się w prawo i w lewo od linii pośrodkowej powyżej 1 cm, a w 4 przypadkach (ok. 3%) były to wloty o innej lokalizacji (w rejonie kości czołowej, w rejonie wyrostka sutkowego, w łusce kości ciemieniowej na bocznej powierzchni czaszki)⁵².

Zwracamy uwagę na te ustalenia nie bez powodu. Jak bowiem wynika z protokołu oględzin sądowo-lekarskich siedmiu czaszek, przeprowadzonych w ZMS UMW, tylko w jednej (B19) stwierdzono obecność zarówno otworu wlotowego, jak i wylotowego. W sześciu znaleziono tylko ranę postrzałową (otwór wlotowy bez otworu wylotowego). W dwóch otwór wlotowy znajduje się na granicy kości potylicznej i skroniowej. Co ważne, tak szczegółowych rozróżnień, jak przedstawione przez dr. Barana, nie znajdziemy w materiałach niemieckich opublikowanych w *Amtliches Material*⁵³.

⁵¹ S. Kalbarczyk, *Zbrodnia Katyńska po 70 latach: krótki przegląd ustaleń historiografii* [w:] *Zbrodnia Katyńska. W kręgu prawdy i kłamstwa*, red. S. Kalbarczyk, Warszawa 2010, s. 11.

⁵² E. Baran, *Raport medyka sądowego z badań ekshumacyjnych przeprowadzonych w Katyniu w 1995 roku*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 1998, nr 2, s. 87, 89–90.

⁵³ J. Adamska, *Las Katyński...*, s. 363.

[2002 r.], Wrocław – Protokół oględzin sądowo-lekarskich i badania czaszek ofiar zbrodni katyńskiej ze zbiorów Muzeum Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej Akademii Medycznej we Wrocławiu (obecnie Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich)

Protokół sądowo-lekarskich oględzin i badań szczątków ludzkich podjętych na polecenie **Stowarzyszenia Rodzin Katyńskich Oddział we Wrocławiu**

Biegły **dr n. med. Jerzy Kawecki** adiunkt Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej A[kademii] M[edycznej] we Wrocławiu, lek. med. Tomasz Jurek, lek. med. Radosław Drozd, lek. med. Łukasz Szleszkowski – lekarze rezydenci i doktoranci Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej AM we Wrocławiu, protokolant mgr inż. Henryka Myczko

przeprowadzili:

oględziny i badania czaszek ludzkich, znajdujących się w Muzeum Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej AM we Wrocławiu. Czaszki te wg posiadanych informacji pochodzą z masowych grobów oficerów katyńskich¹.

Biegłego uprzedzono o odpowiedzialności karnej za wydanie fałszywej opinii.

Biegły – powołuje się na przyrzeczenie złożone przy ustanowieniu go w tym charakterze oraz oświadcza, iż został uprzedzony o odpowiedzialności karnej za wydanie fałszywej opinii (art. 197 paragraf 3 w związku z art. 190 kpk oraz art. 233 paragraf 4 kk).

Przedmiotem badań i oględzin jest 7 czaszek ludzkich znajdujących się w zbiorach Muzeum Katedry i Zakładu Medycyny Sądowej AM we Wrocławiu, nazywanych umownie „czaszkami katyńskimi”.

A. Czaszka oznaczona umownie jako czaszka nr 1, posiadająca oznaczenia „B25” wypisane czarnym tuszem na łusce kości potylicznej po stronie prawej.

Jest to zachowana prawie w całości czaszka ludzka, spreparowana w formie eksponatu muzealnego, z licznymi pęknięciami kości pokrywy czaszki scalonymi drutem stalowym i żuchwą przymocowaną do kości czaszki za pomocą sprężyn.

Kości czaszki o zabarwieniu kremowym, czaszka w całości pozbawiona tkanek miękkich i elementów chrzęstnych. Kości suche, lekkie.

Czaszka wykazuje rozległe ubytki po stronie prawej obejmujące:

- fragmenty łuski kości skroniowej i ciemieniowej,
- fragmenty łuski, część oczodołową i wyrostek oczodołowy kości czołowej,
- fragment trzonu, wyrostka oczodołowego i skroniowego kości jarzmowej prawej,
- skrzydło większe kości klinowej, kości sitowe, kości podniebienne i lemiesz.

¹ W literaturze dotyczącej omawianej zbrodni nie spotyka się określenia „oficerowie katyńscy”. Chodzi oczywiście o oficerów Wojska Polskiego zamordowanych w Katyniu.

Poza opisywanym ubytkiem czaszka wykazuje: brak obu wyrostków rylcowatych i fragmentów obu kłykci potylicznych, wyrostka zębodołowego szczęki po stronie prawej. Powierzchnie przełomów o zabarwieniu nieco jaśniejszym od powierzchni kości nieuszkodzonych.

Czaszka średniowymiarowa, wymiar g-op² (największa długość czaszki) 18,1 cm, wymiar eu-eu³ (największa szerokość czaszki) 15 cm, wymiar ba-b⁴ (wysokość czaszki) 14,1 cm.

Kości pokrywy czaszki symetrycznie wysklepione, grubość kości pokrywy czaszki od 0,4 do 0,6 cm. Szwy czaszkowe zarośnięte całkowicie z wyjątkiem: szwu wieńcowego w części środkowej, szwu strzałkowego w części przedniej i środkowej, które nie są zarośnięte, oraz szwu strzałkowego w części środkowej i tylnej, wieńcowego w częściach bocznych i szwu skroniowego, które znajdują się w początkowym stadium zarostania. Guzy czołowe słabo zaznaczone, łuska kości czołowej pochylona ku przodowi, silnie rozwinięta gładyszka⁵ szeroka, przechodzi z wyraźnym uskokiem na kość nosową. Guzowatość potyliczna i kresy potyliczne dobrze rozwinięte. Wyrostki sutkowe kości skroniowej średnio rozwinięte. Oczodoły owalne, ustawione wymiarem dłuższym skośnie w dół na boki. Brzeg oczodołu zaokrąglony. Łuki brwiowe dobrze rozwinięte. Otwór gruszkowaty nosa duży, symetryczny. W zakresie łuski kości ciemieniowej, około 5 cm na lewo i do góry od punktu lambda⁶, 12 cm w tył i na lewo od punktu bregma⁷ i 8 cm do góry na prawo od punktu asterion⁸ po stronie lewej znajduje się owalny otwór o wymiarach około 0,9 × 0,8 cm (uwzględniając powiększenie wywołane pęknięciami), o brzegach dość równych, nieznacznie wgłębionym brzegu przyśrodkowym z ubytkiem blaszki zewnętrznej kości od strony przyśrodkowej, szerokości 0,2 cm. Od strony wewnętrznej otwór ten rozszerza się kraterowato, osiągając średnicę 1,4 cm.

Zabarwienie krawędzi otworu identyczne jak zabarwienie kości nieuszkodzonej. Leży on naprzeciwko rozległych ubytków kości twarzoczaszki po stronie prawej. Od otworu rozchodzą się gwiazdziste trzy szczeliny: pierwsza z nich biegnie łukowato w dół poprzez łuskę kości ciemieniowej i łuskę kości potylicznej po stronie lewej, kończąc się 1,1 cm od krawędzi otworu wielkiego, o długości 13 cm. Druga biegnie ku przodowi od góry i stronie lewej, rozdwarzając się w zakresie kości ciemieniowej w odległości 3,5 cm od otworu. Górne odgałęzienie przebiega w dół na stronę lewą poprzez łuskę kości skroniowej i skrzydło większe kości klinowej po stronie lewej, kończąc się w obrębie szwu klinowo-jarzmowego, długości 13,5 cm. Górne odgałęzienie biegnie ku przodowi nieco na prawo poprzez

² *Glabella-opisthocranion* – nazwy te oznaczają ustalone punkty pomiarowe na czaszce ludzkiej używane do pomiarów kraniometrycznych w antropologii i medycynie. Taki zapis wymiaru oznacza odległość mierzona między tymi dwoma punktami (najdalej od siebie położonymi punktami czaszki w płaszczyźnie pośrodkowej).

³ *Eurion-eurion* – jw., są to najdalej od siebie położone punkty na powierzchniach bocznych czaszki.

⁴ *Basion-bregma* – jw., odległość między punktami na podstawie oraz na sklepieniu czaszki określająca jej wysokość.

⁵ Gładyszka, zwana też gładzizną (łac. *glabella*) – najbardziej do przodu wysunięty punkt sklepienia czaszki.

⁶ Punkt kraniometryczny, w którym stykają się szew strzałkowy ze szwem węglowym czaszki.

⁷ Punkt kraniometryczny, w którym stykają się szew strzałkowy ze szwem wieńcowym czaszki.

⁸ Punkt kraniometryczny, w którym stykają się szwy: węglowy, potyliczno-sutkowy oraz ciemieniowo-sutkowy.

kość ciemieniową i łuskę kości czołowej, kończąc się na górno-przyśrodkowym brzegu oczodołu prawego, długości 19,5 cm. Trzecia szczelina złamania biegnie od opisywanego otworu pod kątem prostym od wyżej opisanego ku górze i na stronę prawą poprzez obie kości ciemieniowe, długości 20,4 cm i kończy się rozległym ubytkiem obejmującym fragment kości ciemieniowej prawej, fragment łuski skroniowej prawej, ściany bocznej i górnej oczodołu o wymiarach $7 \times 6,4$ cm. W połowie długości wyżej opisanej szczeliny widoczne jest rozgałęzienie na trzy mniejsze szczeliny: dwie odchodzące prostopadle ku górze i dołowi oraz trzecia, biegnąca ku górze i przodowi. Powierzchnie przełomów o zabarwieniu zbliżonym do powierzchni kości nieuszkodzonych.

Szczęka masywna, o silnie rozwiniętych głębokich zębodołach, pustych poza zębodołami: pierwszy po stronie lewej, w którym znajduje się siekacz barwy biało-żółtawej, z odłamaną koroną zęba i odsłoniętą komorą zęba (zab ten jest umocowany w zębodole klejem) oraz trzecim po stronie lewej, w którym widoczny jest korzeń zęba umocowany klejem.

Żuchwa masywna, z wyraźnie zaznaczoną guzowatością bródkową, kąt żuchwy rozwarty, około 115 stopni. Zębodoły duże, od pierwszego do czwartego po prawej i od pierwszego do trzeciego po lewej puste, o ostrych krawędziach, w pozostałych znajdują się zęby barwy biało-żółtawej, o nieco startych powierzchniach kontaktowych. Zębodół siódmy po stronie lewej zrośnięty. Zęby: szósty, siódmy i ósmy po stronie prawej oraz szósty i ósmy po stronie lewej zawierają ciemne metaliczne wypełnienia. Oba zęby ósme wyrastają nieco do zewnątrz od płaszczyzny pozostałych zębów.

OPINIA A:

Podczas sądowo-lekarskich oględzin i badania czaszki ludzkiej N.N. osoby stwierdzono:

1. Cechy profesjonalnej maceracji w postaci braku tkanek miękkich, elementów włóknistych i chrzęstnych, całkowitego odtłuszczenia i wybielenia kości, oznaczenie czaszki symbolem „B25”.
2. Zmiany pourazowe: ranę postrzałową kości sklepienia czaszki po stronie lewej – wlotową – o średnicy po zbliżeniu do siebie części łuski kostnej – około 0,7–0,8 cm, z obecnością szczelinowatych pęknięć rozchodzących się od niej i rozległym ubytkiem kości pokrywy czaszki i kości twarzoczaszki po stronie prawej w okolicy oczodołu prawego.
3. Cechy wskazujące na preparowanie czaszki w celach muzealnych – łączenie odłamów kostnych drutem, umocowanie żuchwy na sprężynach, umocowanie zębów klejem, oznaczenie atramentem „B25”.
4. Pośmiertne wypadnięcie części zębów.
5. Cechy identyfikacyjne:

a) Cechy antropologiczne czaszki typowe dla płci męskiej.

b) Cechy antropologiczne czaszki wskazujące na wiek denata w granicach 30–45 lat.

Wyniki oględzin i badań wskazują na to, że przyczyną nagłej, gwałtownej śmierci denata był przestrzał głowy pochodzący od postrzelenia prawdopodobnie z bliskiej odległości. Tor lotu pocisku przebiegał od tyłu, góry i strony lewej ku przodowi, nieco w dół i w prawo. Kąta kanału nie da się jednoznacznie określić. Wielkość otworu wlotowego pozwala przypuszczać, że był to pocisk pochodzący z broni krótkiej kalibru pomiędzy 7 a 8 mm.

Ze względu na to, że czaszka preparowana była do celów muzealnych, nie można jednoznacznie wypowiedzieć się co do czasu, jaki upłynął od zgonu do wykonania maceracji.

Oznaczenie „B25” wskazuje na ujęcie czaszki w systematyce, mogącej odpowiadać kolejnym sekcjonowanym przypadkom w pewnej grupie, przez obducenta o początkowej literze nazwiska „B”. Uwzględniając okoliczności, że czaszka pochodzi ze zbiorów sprzed 1945 roku tutejszego Zakładu, obducentem mógł być prof. medycyny sądowej Gerhard Buhtz.

B. Czaszka oznaczona umownie jako czaszka nr 2, posiadająca oznaczenie „V13” wypisane czarnym tuszem na łusce kości potylicznej po stronie prawej.

Jest to czaszka zachowana częściowo w zakresie głównie mózgowczaszki, spreparowana w formie eksponatu muzealnego – w łusce kości skroniowych obustronnie znajdują się wkręcone dwa wkręty metalowe oraz niektóre fragmenty brzegów kostnych pokryte są żółtym klejem.

Kości czaszki o zabarwieniu szaro-żółtym, miejscami z zielonkawymi przebarwieniami – spotykamy m.in. przy oddziaływaniu soli i związku miedzi na kość.

Czaszka w całości pozbawiona jest tkanek miękkich, elementów chrzęstnych i włóknistych i tłuszczu. Kości czaszki są suche, lekkie.

Kości czaszki wykazują rozległy ubytek w zakresie podstawy czaszki i twarzoczaszki oraz ubytki w zakresie kości mózgowczaszki: po stronie lewej oddzielony fragment łuski kości skroniowej w szwie skroniowo-ciemieniowym, ubytki centralnej części łuski kości potylicznej i części podstawnej kości potylicznej oraz ubytek fragmentu łuski i części nadoczodołowej kości czołowej. Krawędzie ostatniego z w/w ubytków są nierówne, kraterowato rozszerzają się na zewnątrz, odsłaniając istotę gąbczastą o szerokości 0,6 cm. Od górnej krawędzi tego ubytku, nieco po stronie lewej, widoczny jest odłam łuski i kości czołowej o wymiarach 4 × 4 cm. Powierzchnie przełomów o zabarwieniu identycznym jak powierzchnia kości nieuszkodzonych.

Czaszka średniowymiarowa, wymiar eu-eu (największa szerokość czaszki) 14,3 cm. Kości pokrywy czaszki symetrycznie wysklepione. Kości ciemieniowe łączą się ze sobą, tworząc zagłębienie w zakresie szwu strzałkowego. Grubość kości pokrywy czaszki od 0,4 do 0,6 cm. Szwy czaszkowe w zakresie zachowania kości wykazują: szew wieńcowy całkowicie zarośnięty w częściach skroniowych, szew strzałkowy prawie całkowicie zarośnięty w części środkowej, szew węglowy częściowo zarośnięty na całej długości, szwy skroniowe nie zarośnięte. Guzy czołowe słabo zaznaczone. Guzowatość potyliczna dobrze rozwinięta, tworzy niewielki „dziób papuzi”⁹ przesunięty nieco na stronę prawą. Kresy kostne potyliczne średnio rozwinięte. Wyrostki sutkowate kości skroniowej dobrze rozwinięte, szerokie. Lewy wyrostek rylcowaty zachowany częściowo, prawy nieobecny, powierzchnie przełomów nieco jaśniejsze od powierzchni kości nieuszkodzonej. W kości skroniowej prawej szczelina złamania o długości 6,5 cm, przebiegająca od krawędzi ubytku

⁹ „Dziób papuzi” lub „hak” to charakterystycznie wygięta formacja kostna na guzowatości potylicznej, typowa dla czaszek męskich osób o dobrze rozwiniętych mięśniach karku.

kości ku tyłowi i nieco ku górze, kończąc się w zakresie szwu skroniowo-ciemieniowego lewego. W zakresie łuski kości potylicznej, nieco na lewo od linii pośrodkowej znajduje się okrągły otwór o średnicy – wraz z szerokością pęknięć – około 0,9 cm, po zbliżeniu odłamów – pomiędzy 0,7 a 0,8 cm, o brzegach równych na powierzchni zewnętrznej, kraterowo rozszerzający się do wewnątrz. Od strony wewnętrznej otwór ma wymiary 1,2 × 1,4 cm, brzegi dość równe, z widocznym odsłonięciem istoty gąbczastej na szerokości od 0,2 do 0,4 cm. Od opisywanego otworu biegnie ku górze w linii pośrodkowej szczelina złamania, kończąc się w połowie długości szwu strzałkowego. Powierzchnie otworu i szczeliny złamania o zabarwieniu identycznym jak powierzchnia kości nieuszkodzonej.

OPINIA B:

Podczas sądowo-lekarskich oględzin i badania czaszki ludzkiej N.N. osoby stwierdzono:

1. Cechy profesjonalnej maceracji w postaci: braku tkanek miękkich, elementów włóknistych i chrzęstnych, całkowitego odtłuszczenia i wybielenia czaszki.
2. Zmiany pourazowe: ranę postrzałową okolicy potylicznej lewej z okrągłym wlotem o średnicy około 0,7–0,8 cm w zakresie łuski kości potylicznej po stronie lewej, z obecnością szczelinowatych pęknięć rozchodzących się od niego. Otwór rzutuje się na jednej osi z ubytkiem brzegu dolnego zachowanego fragmentu kości czołowej lewej.
3. Ślady wskazujące na preparowanie czaszki w celach muzealnych: łączenie odłamów klejem, metalowe wkręty w łuskach kości skroniowych służące prawdopodobnie do zamocowania żuchwy na sprężynach, oznaczenie atramentem „V13”.
4. Cechy identyfikacyjne:
  - a) Cechy antropologiczne czaszki typowe dla płci żeńskiej¹⁰.
  - b) Cechy antropologiczne czaszki wskazujące na wiek denata w granicach 30–35 lat.
5. Brak żuchwy i części odłamów kostnych.

Wyniki oględzin i badań wskazują na to, że przyczyną nagłej, gwałtownej śmierci denata był przestrzał głowy pochodzący od strzału oddanego prawdopodobnie z bliskiej odległości. Kanał lotu pocisku przebiegał od tyłu i strony lewej ku przodowi, poziomo przez lewą połowę czaszki. Wielkość otworu wlotowego pozwala przypuszczać, że był to pocisk pochodzący z broni krótkiej kalibru pomiędzy 7 a 8 mm. Ze względu na to, że czaszka preparowana była do celów muzealnych, nie można jednoznacznie wypowiedzieć się co do czasu, jaki upłynął od zgonu denata do momentu maceracji.

Oznaczenie „V13” wskazuje na ujęcie czaszki w systematyce, mogącej odpowiadać kolejnym sekcjonowanym przypadkom w pewnej grupie, przez obducenta o początkowej literze nazwiska „V”. Uwzględniając okoliczności, że czaszka pochodzi ze zbiorów sprzed 1945 roku tutejszego Zakładu, obducentem mógł być specjalista medycyny sądowej o nazwisku Voss¹¹.

¹⁰ W oryginalnym protokole w tym miejscu znajduje się błąd (stwierdzono, że czaszka należała do mężczyzny, w wieku 40–50 lat), później sprostowany, potwierdzony również osobnymi oględzinami czaszki V13, z udziałem m.in. specjalisty medycyny sądowej dr. Jerzego Kaweckiego, antropologa prof. Tadeusza Krupińskiego oraz anatoma prof. Zbigniewa Rajchela. Tutaj podajemy ostateczną, sprostowaną wersję. Zob. Archiwum Zakładu i Katedry Medycyny Sądowej Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, Ekspertyza morfologiczna czaszki oznaczonej V13, b.d., k. 1–3.

¹¹ Ludwig Voss nie był medykiem sądowym, lecz porucznikiem Tajnej Policji Polowej. W lutym 1943 r. kierował pracami terenowymi, które miały na celu określenie, z jakim znaleziskiem Niemcy mają do czynienia. Zbierał także relacje od miejscowych, rosyjskich chłopów i był odpowiedzialny za zabezpieczenie całego terenu. Niemniej pod

C. Czaszka oznaczona umownie jako czaszka nr 3, posiadająca oznaczenie „V1”; wypisane czarnym tuszem na łusce kości potylicznej po stronie prawej.

Jest to zachowana częściowo mózgowieczka ludzka, spreparowana w formie eksponatu muzealnego.

Kości czaszki o zabarwieniu kremowym, czaszka w całości pozbawiona tkanek miękkich i elementów chrzęstnych, tłuszczu, wybielona. Kości są suche, lekkie. Czaszka zachowana w postaci części podstawnej kości potylicznej w zakresie ograniczenia otworu wielkiego, łuski kości potylicznej prawej, niewielkiego fragmentu kości ciemieniowej lewej, fragmentu kości ciemieniowej prawej i fragmentu kości skroniowej prawej. Powierzchnie przełomów o zabarwieniu nieco jaśniejszym od powierzchni kości nieuszkodzonych.

Kości pokrywy czaszki symetrycznie wysklepione w zakresie zachowanych części, grubości kości pokrywy czaszki od 0,5 do 0,6 cm. Otwór wielki o wymiarach $3,9 \times 3,2$ cm. Szwy czaszkowe: szew strzałkowy z zachowanej tylnej części prawie całkowicie zarośnięty, szew węglowy w obrębie zachowanej części w początkowym stadium zarostania, szwy skroniowe po stronie prawej zarośnięte, szew klinowo-potyliczny całkowicie zarośnięty. Guzowatość potyliczna i kresy potyliczne słabo rozwinięte, kłykie potyliczne średnio rozwinięte. Wyrostek sutkowaty kości skroniowej prawej średnio rozwinięty. Guz ciemieniowy po stronie prawej średnio rozwinięty. Na krawędzi przełomu pomiędzy brakującym a zachowanym fragmentem łuski kości potylicznej po stronie lewej widoczny fragment okrągłego otworu (stanowiący $2/3$ obwodu koła) o średnicy – z szerokością pęknięć około 0,9 cm, o brzegach równych, nieznacznie kraterowato rozszerzający się w kierunku blaszki wewnętrznej kości. Na krawędzi górnej otworu na powierzchni przyśrodkowej widoczny jest ubytek blaszki wewnętrznej łuski kości potylicznej szerokości do 0,2 cm. Od opisywanego otworu biegnie ku górze i na stronę prawą wyłom kostny łuski kości potylicznej o wymiarach $7,5 \times 4$ cm, przytwierdzony do otaczających kości żółtawym klejem. W zakresie lewej kości ciemieniowej znajduje się wyłom kostny o wymiarach 8×6 cm przytwierdzony żółtawym klejem. W obrębie łuski kości skroniowej prawej przebiega szczelina pęknięcia, biegnąca od krawędzi zachowanej kości ku tyłowi i górze, o długości 7 cm. Przy czaszce znajduje się zachowany osobno fragment kości ciemieniowej prawej o wymiarach $7,5 \times 4$ cm pasujący kształtem do powierzchni przełomu opisywanej powyżej niekompletnej mózgowieczki. Brzegi opisywanego fragmentu pokryte są żółtawym klejem.

OPINIA C:

Podczas sądowo-lekarskich oględzin i badania czaszki ludzkiej N.N. osoby stwierdzono:

1. Cechy profesjonalnej maceracji w postaci: braku tkanek miękkich, elementów włóknistych i chrzęstnych, odtłuszczenie i wybielenie kości.
2. Zmiany pourazowe: rana postrzałowa okolicy potyliczno-skroniowo-ciemieniowej lewej, z obecnością otworu wlotowego o średnicy pomiędzy 0,7 a 0,8 cm

---

jego kierownictwem wydobyto wiele ciał jeszcze przed przybyciem międzynarodowej komisji i objęciem nadzoru nad ekshumacjami przez prof. Buhtza, a nawet wtedy sprawował pieczę nad wydobytymi artefaktami. Pierwszy raport o odnalezieniu zwłok polskich oficerów sporządził już 28 II 1943 r. Przygotowywał szczegółowe raporty, które przesyłał do dowództwa Grupy Armii „Środek”, wskazując na możliwość wykorzystania tego odkrycia do celów propagandowych. Zob. *Mord w Lesie Katyńskim...*, t. 1, s. 524, przyp. 75; J. Adamska, *Las Katyński...*, s. 179 i n.

- z odchodzącymi od niego szczelinami pęknięć, oddzielających fragmenty kości: potylicznej, ciemieniowej lewej i skroniowej prawej¹².
- Ślady wskazujące na preparowanie czaszki w celach muzealnych: łączenie odłamów kości klejem, oznaczenie atramentem „V1”.
  - Ze względu na fakt, że czaszka zachowana została tylko w niewielkiej części mózgo-czaszki, nie można jednoznacznie wypowiedzieć się co do płci osoby. Na podstawie zachowanych cech antropologicznych można jednak przypuszczać, że mógł to być mężczyzna. Stopień zarastania szwów czaszkowych wskazuje na wiek denata w granicach 30–40 lat.
  - Czaszka wykazuje brak żuchwy i liczne ubytki kości mózgo- i trzewioczaszki.

Wyniki oględzin wskazują na to, że przyczyną nagłej, gwałtownej śmierci osoby – prawdopodobnie mężczyzny – był postrzał głowy oddany zapewne z bliskiej odległości z raną wlotową zlokalizowaną w okolicy potylicznej po stronie lewej. Wielkość otworu wlotowego pozwala przypuszczać, że był to pocisk pochodzący z broni krótkiej kalibru pomiędzy 7 a 8 mm. Nie można jednoznacznie określić toru lotu pocisku. Ze względu na to, że czaszka preparowana była do celów muzealnych, nie można jednoznacznie wypowiedzieć się co do czasu, jaki upłynął od zgonu osoby do chwili maceracji.

Oznaczenie „V1” wskazuje na ujęcie czaszki w systematyce, mogącej odpowiadać kolejnym sekcjonowanym przypadkom w pewnej grupie, przez obducenta o początkowej literze nazwiska „V”. Uwzględniając okoliczności, że czaszka pochodzi ze zbiorów sprzed 1945 roku tutejszego Zakładu, obducentem mógł być prof. medycyny sądowej Voss¹³.

D. Czaszka oznaczona umownie jako czaszka nr 4¹⁴, posiadająca dwa oznaczenia „B4”, wypisane czarnym tuszem na wewnętrznej powierzchni kości ciemieniowej lewej.

Jest to zachowana częściowo mózgowoczaszka ludzka, spreparowana w formie eksponatu muzealnego.

Kości czaszki o zabarwieniu kremowym, czaszka w całości pozbawiona tkanek miękkich i elementów chrzęstnych, włóknistych i tłuszczu. Kości są suche, lekkie, wybielone.

Czaszka zachowana w postaci fragmentu piramidy¹⁵ i łuski kości skroniowej lewej, dużego fragmentu kości ciemieniowej lewej, niewielkiego fragmentu łuski kości potylicznej lewej i łuski kości czołowej lewej. W łuskę kości czołowej wkręcony jest metalowy wkręt. Zachowany jest osobno fragment kości odpowiadający stopniowi oczodołu lewego, niepasujący do zachowanych fragmentów mózgowoczaszki.

Powierzchnie przelomów kości o zabarwieniu nieco jaśniejszym od powierzchni kości nieuszkodzonych, częściowo pokryte są zaschniętym żółtawym klejem.

¹² W oryginale dokumentu numeracja punktów jest pomieszana. Po punkcie nr 1 następują kolejno punkty 6, 7, 8, 9. Numeracja stron dokumentu wyklucza możliwość, by strony były pomieszane lub niekompletne.

¹³ Zob. przyp. 11 tekstu źródłowego.

¹⁴ W oryginale dokumentu zapis cyfry 4 został sporządzony cyframi rzymskimi.

¹⁵ Jest to jedna z najgorzej zachowanych (najbardziej zniszczonych) czaszek. Opisane struktury odpowiadają elementom anatomicznym kości (tzw. piramida wchodzi w skład podstawy czaszki).

Kości pokrywy czaszki symetrycznie wysklepione w zakresie zachowanych części, grubość kości pokrywy czaszki od 0,4 do 0,6 cm. Szwy czaszkowe: rozejście się szwu strzałkowego stanowi granicę zachowanych fragmentów mózgowczaszki, szew wieńcowy w części środkowej w stadium początkowego zarastania, w części bocznej w stadium częściowego zarastania, szew czołowo-klinowy w stadium częściowego zarastania, szew węglowy i szwy skroniowe po stronie lewej nie zarośnięte. Wyrostek sutkowaty kości skroniowej lewej średnio rozwinięty, wyrostek rylcowaty ułamany u podstawy, krawędzie przełomów o zabarwieniu nieco jaśniejszym od zabarwienia kości nieuszkodzonych. W zakresie kości ciemieniowej i zachowanego fragmentu łuski kości potylicznej lewej widoczna jest szczelina złamania rozpoczynająca się nieco poniżej środkowego odcinka szwu węglowego i biegnąca do przodu i ku górze, rozdwarzając się i kończąc w bocznym i środkowym odcinku szwu wieńcowego. W połowie długości opisywanej szczeliny odchodzi od niej prostopadła szczelina złamania, biegnąca ku szczytowi głowy na długości 7 cm. Na krawędzi przełomu zachowanej części łuski kości potylicznej po stronie lewej widoczny jest ubytek mogący stanowić części obwodu okrągłego otworu (stanowiący wycinek 1/3 koła) o wymiarach 0,8 × 0,3 cm. Brzegi ubytku równe, kraterowato rozszerzające się w kierunku blaszki wewnętrznej kości, z ubytkiem blaszki wewnętrznej o wymiarach 1 × 0,5 cm. Brzegi tego otworu o zabarwieniu identycznym jak powierzchnia kości nieuszkodzonej.

OPINIA D:

Podczas sądowo-lekarskich oględzin i badania czaszki ludzkiej N.N. osoby stwierdzono:

1. Cechy profesjonalnej maceracji w postaci: braku tkanek miękkich, elementów włóknistych i chrzęstnych, odtłuszczenia i wybielenia kości.
2. Zmiany pourazowe: rana postrzałowa w okolicy potylicznej z ubytkiem o wymiarach 0,8 × 0,3 cm mogącym odpowiadać części okrągłego otworu wlotowego, zlokalizowanego na krawędzi przełomu zachowanego fragmentu łuski kości potylicznej po stronie lewej, złamania kości potylicznej lewej.
3. Ślady wskazujące na preparowanie czaszki w celach muzealnych: łączenie odłamów kości klejem, oznaczenie atramentem „B4”, wkręt metalowy w łusce kości czołowej służący prawdopodobnie za zaczep sprężyny mocującej żuchwę.
4. Ze względu na fakt, że czaszka zachowana została tylko w niewielkiej części – brak żuchwy, brak dużej części odłamów kości mózgo- i trzewioczaszki, nie można jednoznacznie wypowiedzieć się co do płci osoby. Stopień zarastania zachowanych fragmentów szwów czaszkowych wskazuje na wiek denata w granicach 20–30 lat.

Wyniki oględzin i badania wskazują, że przyczyną nagłej, gwałtownej śmierci osoby – najprawdopodobniej mężczyzny – był postrzał głowy, pochodzący od strzału oddanego prawdopodobnie z bliskiej odległości w okolicę potyliczną lewą. Ze względu na to, że zachowany został jedynie niewielki wycinek okrągłego otworu wlotowego, nie można jednoznacznie wypowiedzieć się co do kalibru pocisku. Nie można jednak wykluczyć, że postrzał pochodził od pocisku, którego kaliber zawierał się pomiędzy 0,7 a 0,8 cm.

Oznaczenie „B4” wskazuje na ujęcie czaszki w systematyce, mogącej odpowiadać kolejnym sekcjonowanym przypadkom w pewnej grupie, przez obducenta o początkowej literze

nazwiska „B”. Uwzględniając okoliczności, że czaszka pochodzi ze zbiorów sprzed 1945 roku tutejszego Zakładu, obducentem mógł być prof. medycyny sądowej Gerhard Buhtz.

E. Czaszka oznaczona umownie jako czaszka nr 5, posiadająca oznaczenie „B20”, wypisane czarnym tuszem na łusce kości potylicznej po stronie prawej i na wewnętrznej powierzchni kości ciemieniowej lewej.

Jest to zachowana prawie w całości mózgowczaszka ludzka, spreparowana w formie eksponatu muzealnego, z licznymi pęknięciami kości pokrywy czaszki scalonymi zaschniętym żółtawym klejem.

Kości czaszki o zabarwieniu kremowym, czaszka w całości pozbawiona tkanek miękkich i elementów chrzęstnych, włóknistych, odtłuszczona. Kości są suche, lekkie. Czaszka wykazuje rozległy ubytek w zakresie środkowej części kości czołowej na powierzchni $10 \times 6,5$ cm, krawędź tego ubytku przebiega częściowo przez środkowy odcinek szwu wieńcowego. Czaszka pozbawiona jest wszystkich kości twarzoczaszki. W zakresie łusek kości skroniowych obustronnie widoczne są niewielkie ubytki kości położonych wzdłuż przedniego odcinka szwu ciemieniowo-skroniowego. Brak jest również fragmentów obu kłykci potylicznych, które wykazują ubytek blaszki zewnętrznej kości z odsłonięciem struktury gąbczastej. Powierzchnie przełomów o zabarwieniu nieco jaśniejszym od powierzchni kości nieuszkodzonych.

Czaszka średniowymiarowa, wymiar eu-eu (największa szerokość czaszki) 14,6 cm, wymiar ba-b (wysokość czaszki) 13,1 cm. Kości pokrywy czaszki symetrycznie wysklepione, grubość kości pokrywy czaszki od 0,4 do 0,7 cm. Szwy czaszkowe wykazują: szew wieńcowy w części środkowej nie zarośnięty, w częściach bocznych w stadium początkowego zarastania, szew strzałkowy w części przedniej nie zarośnięty w części środkowej i tylnej w stadium częściowego zarastania, szew wieńcowy i szwy skroniowe niezarośnięte. Guzowatość potyliczna i kresy potyliczne średnio rozwinięte. Wyrostki sutkowate kości skroniowej dobrze rozwinięte. Otwór gruszkowaty nosa symetryczny, duży, o wymiarach $3,5 \times 3$ cm.

Guzy ciemieniowe wyraźnie wykształcone. W zakresie łuski kości potylicznej, centralnie tuż poniżej guzowatości potylicznej, widoczny jest fragment okrągłego otworu (stanowiący $\frac{3}{4}$ obwodu koła) o średnicy 0,9 cm – łącznie z szerokością pęknięć odchodzących od niego. Po zbliżeniu odłamów otwór ma średnicę pomiędzy 0,7 a 0,8 cm. Krawędź dolna tworzy trójkątny ubytek kości potylicznej o wymiarach 1×1 cm z płaskim ubytkiem blaszki wewnętrznej kości i odsłonięciem istoty gąbczastej na powierzchni 2×1 cm. Brzegi okrągłej części otworu równe, kraterowato rozszerzają się do wnętrza czaszki, tworząc owalny ubytek blaszki wewnętrznej łuski kości potylicznej o średnicy 1,5 cm. Zabarwienie krawędzi otworu identyczne jak zabarwienie kości nieuszkodzonej. Od otworu rozchodzą się gwiazdźście szczeliny złamania kości. Dwie z nich biegną ku dołowi, symetrycznie po obu stronach otworu wielkiego, w kierunku części podstawnej kości potylicznej. Dwie kolejne ku górze na stronę prawą i lewą, rozgałęziając się wielokrotnie w zakresie obu kości ciemieniowych i tworząc liczne odłamy kości sklepienia czaszki, scalone żółtawym, zaschniętym klejem. Kolejna szczelina złamania biegnie ku

górze i na stronę lewą, kończąc się na wysokości szwu węglowego. W zachowane fragmenty skrzydeł większych kości klinowej obustronnie wkręcone są metalowe wkręty.

OPINIA E:

Podczas sądowo-lekarskich oględzin i badań czaszki ludzkiej N.N. osoby stwierdzono:

1. Cechy profesjonalnej maceracji, braku tkanek miękkich, elementów włóknistych i chrzęstnych, odłuszczenia i wybielenia kości.
2. Zmiany pourazowe: rana postrzałowa z wlotem umiejscowionym w obrębie łuski kości potylicznej, zachowana w formie fragmentu okrągłego otworu umiejscowionego centralnie, z licznymi szczelinowatymi pęknięciami, rozchodzącymi się gwiazdźście od niego, rozległego ubytku kości w zakresie kości czołowej i kości twarzoczaszki.
3. Ślady wskazujące na preparowanie czaszki w celach muzealnych: łączenie odłamów żółtawym klejem, wkręty w kości klinowej służące prawdopodobnie do umocowania żuchwy na sprężynach, oznaczenie atramentem „B20”.
4. Cechy identyfikacyjne:
  - a) Cechy antropologiczne czaszki typowe dla płci męskiej.
  - b) Cechy antropologiczne czaszki wskazujące na wiek denata w granicach 20–30 lat.

Wyniki oględzin wskazują na to, że przyczyną nagłej, gwałtownej śmierci mężczyzny był przestrzał głowy, pochodzący od strzału oddanego zapewne z bliskiej odległości. Toru lotu pocisku nie da się ustalić z całą pewnością, ale można stwierdzić, że przebiegał on od tyłu ku przodowi, prawdopodobnie poziomo w linii pośrodkowej ciała. Wielkość otworu wlotowego pozwala na wniosek, że mógł to być pocisk pochodzący z broni krótkiej kalibru pomiędzy 7 a 8 mm.

Ze względu na to, że czaszka preparowana była do celów muzealnych, nie można jednoznacznie wypowiedzieć się co do czasu, jaki upłynął od zgonu do chwili jej maceracji.

Oznaczenie „B20” wskazuje na ujęcie czaszki w systematyce, mogącej odpowiadać kolejnym sekcjonowanym przypadkom w pewnej grupie, przez obducenta o początkowej literze nazwiska „B”. Uwzględniając okoliczności, że czaszka pochodzi ze zbiorów sprzed 1945 roku tutejszego Zakładu, obducentem mógł być prof. medycyny sądowej Gerhard Buhtz.

F. Czaszka oznaczona umownie jako czaszka nr 6, posiadająca oznaczenie „B28”, wypisane czarnym tuszem na łusce kości potylicznej po stronie prawej i na wewnętrznej powierzchni kości ciemieniowej lewej i na wewnętrznej powierzchni trzonu żuchwy po stronie lewej.

Jest to zachowana prawie w całości czaszka ludzka, spreparowana w formie eksponatu muzealnego, pozbawiona obu szczęk, łuków jarzmowych, wyrostków skrzydłowatych i przedniej połowy trzonu kości klinowej. Kości pokrywy czaszki zostały odpiłowane cięciem okrężnym i umocowane metalowymi drutami do podstawy czaszki. Krawędzie cięcia o zabarwieniu nieco jaśniejszym od zabarwienia powierzchni kości. Żuchwa przymocowana jest do kości czaszki na sprężynach umocowanych na wkrętach, znajdujących się obustronnie w skrzydłach większych kości klinowej i żuchwie po stronie wewnętrznej.

Czaszka w całości pozbawiona jest tkanek miękkich i elementów chrzęstnych, włóknistych, jest odfłuszczone i wybielona. Kości czaszki o zabarwieniu kremowym, są suche, lekkie.

Czaszka wykazuje rozległy ubytek w zakresie kości twarzoczaszki po stronie lewej obejmujący – jak wspomniano wyżej – część kości szczękowej obustronnie, kość jarzmową wraz z dolną i boczną ścianą oczodołu lewego oraz fragmenty kości klinowej po stronie lewej, trzon kości szczękowej po stronie prawej, kość podniebienną, sitową i nosową. Poza ww. w czaszce brak jest obu wyrostków rylcowatych oraz fragmentów skrzydeł większych kości klinowej. Powierzchnie przełomów o zabarwieniu nieco jaśniejszym od powierzchni kości nieuszkodzonych. Czaszka średniowymiarowa, wymiar g-op (największa długość czaszki) 18,1 cm, wymiar eu-eu (największa szerokość czaszki) 13,9 cm, wymiar ba-b (wysokość czaszki) 14 cm. Kości pokrywy czaszki symetrycznie wysklepione, grubość pokrywy czaszki od 0,3 do 1 cm.

Szwy czaszkowe zarośnięte całkowicie za wyjątkiem szwu wieńcowego, bocznych odcinków szwu węglowego i środkowego odcinka szwu strzałkowego, które znajdują się w stadium częściowego zarostania, oraz szwów skroniowych, które nie są zarośnięte. Guzy czołowe słabo zaznaczone, łuska kości czołowej ułożona prawie pionowo w stosunku do płaszczyzny twarzy. Gładyszka średnio rozwinięta, przechodzi bez uskoju na zachowane fragmenty kości nosowej. Przyśrodkowe części łuski kości czołowej ograniczające gładyszkę płasko-wypukłe, symetryczne. Guzowatość potyliczna zewnętrzna średnio rozwinięta, kresy potyliczne słabo rozwinięte. Wyrostki sutkowate kości skroniowej średnio rozwinięte. Zachowana górna połowa oczodołów kształtu prostokątnego, ustawiona wymiarem dłuższym nieco skośnie w dół i na stronę boczną. Brzeg oczodołu ostry, łuki brwiowe dobrze rozwinięte. Kłykie potyliczne słabo rozwinięte.

Żuchwa o trzonie masywnym, zaokrąglonej guzowatości bródkowej, wyraźnie zarysowanych kątach, gałęzie żuchwy delikatne. Wyrostki stawowe żuchwy o powierzchniach stawowych słabo rozwiniętych. Kąt pomiędzy trzonem a gałęzią rozwartość 130 stopni.

Zachowane uzębienie – małe – utrzymane są siekacze 1, 1, przysieczny lewy i kiel lewy. Brak kła i przysiecznego prawego oraz zęba 4 przedtrzonowego lewego i zęba 7 po stronie prawej. Zębodoły tych zębów głębokie, o ostrych krawędziach. Ponadto brak jest zębów – 6 po prawej oraz zęba 6, 7 po lewej. Wyrostki zębodołowe obniżone zanikłe, zębodoły tych zębów zarośnięte. Krawędzie tnące siekaczy spłaszczone – starte. Podobnie starte w średnim stopniu są guzki powierzchni kontaktowych zachowanych zębów przedtrzonowych i zęba 8 prawego.

Na zachowanych kościach czaszki nie stwierdza się śladów obrażeń, zwłaszcza takich, które mogłyby pochodzić od działania pocisków.

OPINIA F:

Podczas oględzin i badań czaszki ludzkiej N.N. osoby stwierdzono:

1. Cechy profesjonalnej maceracji braku tkanek miękkich, elementów włóknistych, chrzęstnych i tłuszczu.
2. Brak większości kości trzewio- i twarzoczaszki.
3. Ślady wskazujące na preparowanie czaszki do celów muzealnych:
  - a) Odpiłowanie części kości pokrywy czaszki.

b) Umocowanie żuchwy na sprężynach.

c) Oznaczenie atramentem „B28”.

4. Cechy identyfikacyjne:

a) Cechy antropologiczne zachowanych kości czaszki nie pozwalające jednoznacznie ustalić płci N.N. osoby. Może to być czaszka kobieca lub czaszka mężczyzny – być może o drobnej budowie ciała.

b) Cechy antropologiczne czaszki wskazujące na wiek osoby w granicach 40–50 lat. Wyniki badań i oględzin nie pozwalają na ustalenie przyczyny śmierci N.N. osoby.

Ze względu na to, że czaszka preparowana była dla celów muzealnych, nie można jednoznacznie wypowiedzieć się co do czasu, jaki upłynął od zgonu N.N. osoby do chwili maceracji czaszki.

Oznaczenie „B28” wskazuje na ujęcie czaszki w systematyce, mogącej odpowiadać kolejnym sekcjonowanym przypadkom w pewnej grupie, przez obducenta o początkowej literze nazwiska „B”. Uwzględniając okoliczności, że czaszka pochodzi ze zbiorów sprzed 1945 roku tutejszego Zakładu, obducentem mógł być prof. medycyny sądowej Gerhard Buhtz.

G. Czaszka oznaczona umownie jako czaszka nr 7, posiadająca oznaczenie „B19”, wypisane czarnym tuszem na łusce kości potylicznej po stronie prawej i na wewnętrznej powierzchni trzonu żuchwy po stronie lewej.

Jest to zachowana prawie w całości czaszka ludzka, spreparowana w formie eksponatu muzealnego. W czaszce wycięto lewą połowę pokrywy czaszki, powierzchnię cięcia o brzegu równym, zabarwieniu takim samym jak powierzchnia kości nieuszkodzonej. Żuchwa przymocowana do czaszki na sprężynach zaczepionych o metalowe wkręty, znajdujące się obustronnie w zakresie skrzydeł większych kości klinowej i na wewnętrznych powierzchniach w okolicy kąta żuchwy. Kości czaszki o zabarwieniu kremowym.

Czaszka w całości pozbawiona jest tkanek miękkich i elementów chrzęstnych, włóknistych, jest odtłuszczona i wybielona. Kości są suche, lekkie. Czaszka pozbawiona jest wyrostków rylcowatych i niewielkich fragmentów wyrostków skrzydłowatych kości klinowej. Powierzchnie przełomów o zabarwieniu nieco jaśniejszym od powierzchni kości nieuszkodzonych.

Czaszka jest średniowymiarowa, wymiar g-op (największa długość czaszki) 17 cm, wymiar ba-b (wysokość czaszki) 14 cm. Kości pokrywy czaszki symetrycznie wysklepione, grubość kości pokrywy czaszki od 0,4 do 1 cm. Szwy czaszkowe wykazują szew wieńcowy w zachowanej części po stronie prawej, w odcinku środkowym w stadium częściowego zarastania, w części bocznej w stadium początkowego zarastania, szew węglowy w stadium częściowego zarastania, szwy skroniowe niezarośnięte. Guzy czołowe słabo zaznaczone, łuska kości czołowej pochylona ku przodowi, silnie rozwinięta.

Gładzka szeroka, przechodzi z wyraźnym uskokiem na kość nosową. Guzowatość potyliczna i kresy potyliczne średnio rozwinięte. Wyrostki sutkowate kości skroniowej średnio rozwinięte. Oczodoły owalne, ustawione wymiarem dłuższym skośnie w dół i na boki. Brzeg równy oczodołu zaokrąglony. Łuki brwiowe dobrze rozwinięte. Otwór gruszkowaty nosa duży, symetryczny. W obrębie szwu ciemieniowo-sutkowego po stronie

prawej znajduje się okrągły otwór o średnicy 0,7–0,8 cm, o brzegach równych z niewielkim ubytkiem blaszki wewnętrznej kości. Na górnej krawędzi tego otworu znajduje się wyłom w kształcie zbliżonym do trójkąta, o wymiarach 0,3 × 0,4 cm. Od opisywanego wyłomu ku górze biegnie poprzez kość ciemieniową lewą szczelina pęknięcia, kończąc się na brzegu odpiłowanego fragmentu kości pokrywy czaszki. Opisywany otwór rozszerza się kraterowo do wnętrza czaszki, osiągając rozmiary 2 × 1,5 cm. Krawędź wewnętrzna otworu o nierównych brzegach, z ubytkiem blaszki wewnętrznej kości.

W zakresie kości ciemieniowej prawej, 2 cm do przodu od guza ciemieniowego widoczny jest wydłużony otwór o wymiarach 0,7–0,8 × 1,5 cm. Krawędzie otworu od strony zewnętrznej nierówne, z licznymi ubytkami blaszki zewnętrznej kości. Otwór ten rozszerza się na zewnątrz czaszki, osiągając na powierzchni zewnętrznej kości wymiary 2,5 × 2,2 cm. Tylna część ma kształt półokrągły, przednia prostokątny. Otwór ten ułożony jest skośnie od przodu, góry i strony przysrodkowej ku tyłowi, w dół i w bok.

Od ww. otworu w kości ciemieniowej prawej rozchodzi się promieniście pięć szczelin złamania – jedna z nich biegnie pionowo w dół w kierunku łuski kości skroniowej prawej, tworząc w jej zakresie trójkątny wyłom o wymiarach 1,5 × 1,5 cm i dalej w kierunku skrzydła większego kości klinowej i łuski kości potylicznej, pozostałe szczeliny złamań kończą się w obrębie kości ciemieniowej. Powierzchnie przełomów kości i krawędzie opisywanych otworów o zabarwieniu zbliżonym do powierzchni kości nieuszkodzonych.

Szczęka masywna, o silnie rozwiniętych, głębokich zębodołach. W szczęce zachowane zęby 4, 6 i 7 po stronie prawej i 6 po stronie lewej, barwy biało-żółtawej, o nieco startych powierzchniach kontaktowych, z widocznymi ciemnoszarymi metalowymi wypełnieniami (amalgamat). Pozostałe zębodoły puste, duże. Zębodoł 5 po stronie prawej zarośnięty, wyrostek zębodołowy obniżony. W zakresie zębodołów – 8 po stronie prawej oraz 7 i 8 po lewej – występują rozległe ubytki fragmentów kostnych, z powierzchniami przełomów o zabarwieniu nieco jaśniejszym od powierzchni kości nieuszkodzonych.

Żuchwa masywna, z wyraźnie zaznaczoną guzowatością bródkową, kąt żuchwy rozwarty, około 120 stopni. W żuchwie zachowane zęby – 4 po stronie lewej, 6 i 8 po stronie prawej barwy biało-żółtawej, o nieco startych powierzchniach kontaktowych. W koronie zęba 8 po stronie prawej widoczne jest ciemnoszare, metaliczne wypełnienie. Poza tym zębodoły żuchwy puste, duże. Zębodoły prawdopodobnie 5 i 7 po stronie prawej oraz 6, 7 i 8 po stronie lewej zarośnięte.

OPINIA G:

Podczas oględzin i badań czaszki ludzkiej N.N. osoby stwierdzono:

1. Cechy profesjonalnej maceracji braku tkanek miękkich, elementów włóknistych i chrzęstnych, odtłuszczenie i wybielenie kości.
2. Zmiany pourazowe: ranę postrzałową z wylotem w okolicy potyliczno-skroniowej lewej, mającym średnicę około 8 mm, rozszerzającym się kraterowo do wnętrza czaszki, ze szczeliną pęknięcia biegnącą do otworu ku górze oraz otwór w kości ciemieniowej prawej, rozszerzający się kraterowo na zewnątrz czaszki, ze szczelinowatymi pęknięciami rozchodzącymi się od niego i trójkątnym ubytkiem łuski kości skroniowej prawej, odwzorowujący podłużny przekrój pocisku.

- a) Ślady wskazujące na preparowanie czaszki do celów muzealnych:
- b) Odpiłowanie części kości pokrywy czaszki.
- c) Umocowanie zuchwy na sprężynach.
- d) Oznaczenie atramentem „B19”.
- 4. Cechy identyfikacyjne:
  - a) Cechy antropologiczne czaszki typowe dla płci męskiej.
  - b) Cechy antropologiczne czaszki wskazujące na wiek denata w granicach 40–50 lat.
  - c) Cechy uzębienia – jak wyżej opisane, wśród nich szczególna w postaci obecności plomb amalgamatowych w niektórych zębach.

Wyniki oględzin wskazują na to, że przyczyną nagłej, gwałtownej śmierci denata był przetrzał głowy, pochodzący od strzału oddanego prawdopodobnie z bliskiej odległości. Tor lotu pocisku przebiegał od tyłu i strony lewej ku przodowi, w górę i na stronę prawą. Wielkość otworu wlotowego pozwala na wniosek, że był to pocisk pochodzący z broni krótkiej, kalibru około 7–8 mm. Nietypowy kształt otworu wylotowego pozwala na wniosek, że ze względu na znaczną grubość kości czaszki, pocisk po wejściu w czaszkę obrócił się wymiarem podłużnym prostopadle do toru lotu i wyleciał z niej otworem wylotowym, który odwzorowuje przekrój podłużny pocisku. Ze względu na to, że czaszka preparowana była dla celów muzealnych, nie można jednoznacznie wypowiedzieć się co do czasu, jaki upłynął od zgonu do chwili jej maceracji.

Oznaczenie „B19” wskazuje na ujęcie czaszki w systematyce, mogącej odpowiadać kolejnym sekcjonowanym przypadkom w pewnej grupie, przez obducenta o początkowej literze nazwiska „B”. Uwzględniając okoliczności, że czaszka pochodzi ze zbiorów sprzed 1945 roku tutejszego Zakładu, obducentem mógł być prof. medycyny sądowej Gerhard Buhtz.

WNIOSKI KOŃCOWE:

Okoliczności, że:

- a) Siedem zbadanych czaszek znalazło się w niemieckich zbiorach muzealnych tutejszego Zakładu,
- b) Czaszki te są oznaczone inicjałami „B” i „V” oraz cyframi oznaczającymi zapewne kolejny przypadek – sekcję,
- c) Sześć z nich wykazuje obecność rany postrzałowej z wlotem o średnicy około 0,7–0,8 cm umiejscowionym na tyłogłowie, a czaszka „B19” posiada ranę, otwór wylotowy odwzorowujący przeciętną wielkość typowego pocisku kaliber 7,65 [mm] browning,
- d) Prawdopodobna męska płeć i wiek sześciu N.N. osób, zachowana w tej grupie jedna czaszka, mogąca pochodzić od kobiety w tym samym przedziale wiekowym co pozostałe osoby,
- e) Powszechnie znana informacja, że prof. medycyny sądowej Gerhard Buhtz – ostatni niemiecki kierownik tutejszego Zakładu [-] był przewodniczącym komisji badającej masowe groby oficerów polskich w Katyniu i towarzyszył mu w tym asystent o nazwisku Voss,
- f) Informacja słowna o charakterze znaleziska pochodząca od pierwszego powojennego kierownika tutejszego Zakładu – prof. dr. hab. Bolesława Popielskiego

pozwalają z bardzo dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że badane szczątki mogą pochodzić z masowych grobów oficerów polskich w Katyniu.

Do niniejszego protokołu oględzin została sporządzona dokumentacja fotograficzna czaszek, a same czaszki zostały przekazane do Pracowni Genetyki Sądowej tutejszego Zakładu w celu umożliwienia wykonania badań DNA, które w pierwszym rzędzie być może pozwolą na jednoznacznie określenie płci poszczególnych osób, a później być może będą przydatne do identyfikacji indywidualnej¹⁶.

Niezależnie od tego planowane są prace zmierzające do rekonstrukcji plastycznej wyglądu zmarłych osób, których czaszki zachowane są w najlepszym stanie.

Prof. dr hab. Barbara Świątek^a
Kierownik Katedry i Zakładu Medycyny
Sądowej AM we Wrocławiu

Dr n. med. Jerzy Kawecki^b
Adiunkt Katedry i Zakładu
Medycyny Sądowej AM we Wrocławiu

Lek. med. Tomasz Jurek^c
Rezydent

Lek. med. Radosław Drozd^d
Rezydent

Lek. med. Łukasz Szleszkowski^e
Doktorant

Źródło: Archiwum Zakładu i Katedry Medycyny Sądowej Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu, sygn. LR 208/02, oryginał, kps. Dokument został udostępniony za zgodą obecnego kierownika katedry dr hab. n. med. Tomasza Jurka, prof. UMW.

^a Podpis nieczytelny w postaci parafy.

^b Czytelny podpis: Kawecki.

^c Czytelny podpis: Tomasz Jurek.

^d Czytelny podpis: R. Drozd.

^e Podpis nieczytelny w postaci parafy.

¹⁶ Jak już omówiono we wcześniejszej części artykułu, oznaczenie profilu genetycznego czaszek przy obecnie dostępnej technologii okazało się niemożliwe, dlatego nie przeprowadzono identyfikacji indywidualnej. Czaszka V13 została określona jako czaszka por. Janiny Lewandowskiej na podstawie morfologicznego określenia płci i badania obrazowego (superprojekcji).

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Zakładu i Katedry Medycyny Sądowej Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu

Ekspertyza morfologiczna czaszki oznaczonej V13;

LR-208/02, Protokół sądowo-lekarskich oględzin i badań szczątków ludzkich podjętych na polecenie Stowarzyszenia Rodzin Katyńskich Oddział we Wrocławiu.

Zbiory własne Krzysztofa Łagojdy

Korespondencja Krzysztofa Łagojdy z Grzegorzem Grześkowiakiem, prezesem Ogólnopolskiego Stowarzyszenia „Rodzina Policyjna 1939 r.” z siedzibą w Katowicach z dnia 14 II 2024 r.;

Korespondencja Krzysztofa Łagojdy z prokurator OKŚZpNP w Warszawie Małgorzatą Kuźniar-Plotą, kierownik zespołu śledczego prowadzącego sprawę zbrodni katyńskiej z dnia 20 III 2024 r.

Źródła publikowane

Mord w Lesie Katyńskim. Przesłuchania przed amerykańską komisją Maddena w latach 1951–1952, wstęp, wybór i oprac. W. Wasilewski, przeł. W.J. Popowski, t. 1, Warszawa 2017; t. 2, Warszawa 2018.

Niemiecki urzędowy materiał w sprawie masowego mordu w Katyniu, red. A. Bosiacki, Warszawa 2020.

Wspomnienia i relacje

Autoryzowany wywiad z dr. n. med. Jerzym Kaweckim, emerytowanym pracownikiem Zakładu Medycyny Sądowej we Wrocławiu, przeprowadzony 16 VI 2023 r., <https://www.youtube.com/watch?v=RFJW8T5rDcY&t=1691s> (dostęp 29 I 2024 r.).

Tramsen H., *Wrażenia z podróży do Katynia w 1943 roku*, „Zeszyty Historyczne” 1989, nr 87.

OPRACOWANIA

Adamska J., *Las Katyński w latach 1940–1943*, Warszawa 2021.

Baran E., *Raport medyka sądowego z badań ekshumacyjnych przeprowadzonych w Katyniu w 1995 roku*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 1998, nr 2.

Dziedzic T., *Akta katyńskie doktora Robla. Powstanie i losy tak zwanego Archiwum Robla oraz sylwetka jego twórcy*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne” 2012, nr 139.

Dziedzic T., *Archiwum katyńskie doktora Robla*, Kraków 2019.

Jessen A.E., *Czaszka z Katynia. Opowieść o zbrodni*, przeł. B. Sochańska, Luboń 2019.

Kalbarczyk S., *Zbrodnia Katyńska po 70 latach: krótki przegląd ustaleń historiografii [w:] Zbrodnia Katyńska. W kręgu prawdy i kłamstwa*, red. S. Kalbarczyk, Warszawa 2010.

Kisielewski T.A., *Katyń. Zbrodnia i kłamstwo*, Poznań 2009.

- Kowalska E., *Refleksje o listach, kartkach, dokumentach i przedmiotach wydobytych z dołów śmierci w Katyniu w 1943 r.* [w:] *Gdy nieme groby przemawiają... Spuścizna katyńska*, red. nauk. D. Jastrzębska-Golonka, E. Kowalska, Warszawa 2023.
- Lamparska J., *Imperium małych piekieł. Mroczne tajemnice obozu Gross-Rosen*, Kraków 2019.
- Łagojda K., *Represje komunistyczne w Polsce „ludowej” wobec osób negujących oficjalne stanowisko Moskwy na temat zbrodni katyńskiej w latach 1944–1956. Nowe ustalenia* [w:] *Zbrodnia katyńska. Nowe aspekty*, red. S. Kalbarczyk, W. Wasilewski, Warszawa 2024 (w druku).
- Łagojda K., *Życie w cieniu śmierci. Losy rodzin katyńskich w latach 1939–1989 w świetle wywiadów z członkami Dolnośląskiej Rodziny Katyńskiej. Wybrane aspekty*, Wrocław 2016.
- Persak K., *Ekshumacje katyńskie. Prace archeologiczno-ekshumacyjne w Charkowie, Katyniu i Miednoje w latach 1991–1996 i ich wyniki*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 4.
- Pietrow N., *Poczet katów katyńskich*, Warszawa 2015.
- Popielski B., Nasiłowski W., *Cienie Katynia w dokumentach i historii medycyny sądowej*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 1997, nr 3.
- Przeźwiński A., Adamska J., *Katyni. Zbrodnia, prawda, pamięć*, Warszawa 2010.
- Świątek B., *Profesor Bolesław Popielski – uczony, nauczyciel, biegły sądowy*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 1997, nr 2.
- Wasilewski W., *Sowieckie komisje kłamstwa: NKWD-NKGB i Burdenki* [w:] *Ludobójstwo. Kłamstwo i walka o prawdę. Sprawa Katynia 1940–2014*, Łomianki 2014.
- Wolsza T., *Dokumentacja umożliwiająca wyjaśnienie okoliczności zbrodni katyńskiej. Rozważania na temat artefaktów podniesionych z bezimiennych grobów w Katyniu w 1943 r.* [w:] *Gdy nieme groby przemawiają... Spuścizna katyńska*, red. nauk. D. Jastrzębska-Golonka, E. Kowalska, Warszawa 2023.
- Wolsza T., *„To co widziałem przekracza swą grozą najśmielsze fantazje”. Wojenne i powojenne losy Polaków wizytujących Katyń w 1943 roku*, Warszawa 2015.

Netografia

- Projekcja 3D czaszki katyńskiej: <https://www.youtube.com/watch?v=WFcR-wsVRB4> (dostęp 29 I 2024 r.).
- Metoda superprojekcji czaszki Janiny Lewandowskiej: https://www.youtube.com/watch?v=_7Hklku1Mjo&t=110s (dostęp 29 I 2024 r.).
- Rozmowa z pracownikami Zakładu Medycyny Sądowej UM im. Piastów Śląskich we Wrocławiu (cz. 2): <https://www.youtube.com/watch?v=ZiqKAhJTs94&t=1543s> (dostęp 29 I 2024 r.).

Historia czaszek wydobytych podczas ekshumacji w Katyniu w 1943 r. i odnalezionych w Zakładzie Medycyny Sądowej we Wrocławiu

Artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej autorzy przedstawiają historię siedmiu czaszek wydobytych podczas ekshumacji w Katyniu w 1943 r., przewiezionych przez kierownika ekshumacji prof. Gerharda Buhtza do Wrocławia i odnalezionych po

wojnie w Zakładzie Medycyny Sądowej (ZMS) w tym mieście. Przedstawiają wydarzenia dotyczące czaszek na przestrzeni ponad 70 lat, do czasów współczesnych i działań prokuratury IPN prowadzącej śledztwo w sprawie zbrodni katyńskiej. Autorzy przybliżają również kulisy współpracy wrocławskiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej z tamtejszym ZMS, która zaowocowała m.in. udostępnieniem po raz pierwszy metody superprojekcji czaszki Janiny Lewandowskiej oraz pionierskiej projekcji 3D jednej z czaszek. Na drugą część składa się edycja niepublikowanego wcześniej protokołu z oględzin sądowo-lekarskich siedmiu czaszek z Katynia, które zostały przeprowadzone przez pracowników ZMS we Wrocławiu w 2002 r. Dokument ten, opracowany i przygotowany do druku przez autorów, zawiera szczegółową analizę z zakresu medycyny sądowej.

SŁOWA KLUCZOWE

zbrodnia katyńska, czaszki katyńskie, ekshumacje, Katyń, Zakład Medycyny Sądowej

History of the Skulls Exhumed during the Katyń Exhumation in 1943 and Found at the Department of Forensic Medicine in Wrocław

The article consists of two parts. The first part recounts the history of seven skulls exhumed in Katyń in 1943. These skulls were transported by Prof. Gerhard Buhtz, the head of the exhumation, to Wrocław (then Breslau) and were later found after the war in the Institute of Forensic Medicine (Polish: Zakład Medycyny Sądowej) in that city. The authors present events related to skulls over the course of over 70 years, up to the present day and the activities of the Institute of National Remembrance prosecutor's office investigating the Katyń massacre. The authors also present the background of the cooperation between the Institute of National Remembrance Branch in Wrocław and the local Institute of Forensic Medicine, as a result of which, among other things, the method of super-projection of Janina Lewandowska's skull and the pioneering 3D projection of one of the skulls were made available for the first time. The second part consists of an edition of a previously unpublished report on the forensic and medical examination of seven skulls from Katyń, which was carried out by Institute of Forensic Medicine employees in Wrocław in 2002. This document, edited by the authors, contains a detailed analysis in the field of forensic medicine.

KEYWORDS

Katyń crime, Katyń skulls, exhumations, Katyń, Department of Forensic Medicine

KRZYSZTOF ŁAGOJDA – doktor nauk humanistycznych, historyk, pracownik Oddziałowego Biura Badań Historycznych IPN we Wrocławiu. Autor blisko 30 artykułów naukowych oraz książek pt. *Życie w cieniu śmierci. Losy rodzin katyńskich w latach 1939–1989 w świetle wywiadów z członkami Dolnośląskiej Rodziny Katyńskiej i Cztery filary stalinizacji. Ziemia kłodzka w czasach systemu totalitarnego 1948–1956*. Współredaktor zbiorów studiów naukowych. Swoje zainteresowania naukowe koncentruje wokół zbrodni katyńskiej oraz okresu stalinowskiego w Polsce.

JĘDRZEJ SIUTA – lekarz, doktor nauk medycznych, specjalista medycyny sądowej. Asystent w Katedrze i Zakładzie Medycyny Sądowej Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu oraz opiekun Muzeum Medycyny Sądowej tej uczelni. Autor kilkunastu prac naukowych z zakresu medycyny sądowej oraz muzealnictwa medycznego.

KRZYSZTOF ŁAGOJDA – PhD in humanities, historian, employee of the Institute of National Remembrance Branch Office of Historical Research in Wrocław. Author of nearly 30 academic papers and books entitled *Życie w cieniu śmierci. Losy rodzin katyńskich w latach 1939–1989 w świetle wywiadów z członkami Dolnośląskiej Rodziny Katyńskiej*. [Living in the Shadow of Death. The Fates of Katyń Families in the Years 1939–1989 in the Light of Interviews with Members of the Lower Silesian Katyń Family] and *Cztery filary stalinizacji. Ziemia kłodzka w czasach systemu totalitarnego 1948–1956*. [The Four Pillars of Stalinization. The Kłodzko Land in the Times of the Totalitarian System 1948–1956]. Co-editor of books containing academic studies. His research interests focus on the Katyń massacre and the Stalinist period in Poland.

JĘDRZEJ SIUTA – physician, Doctor of Medical Sciences, forensic medicine specialist. Assistant Physician at the Chair and the Department of Forensic Medicine of the Silesian Piast Medical University in Wrocław and curator of the Forensic Medicine Museum of this university. Author of several academic works in the field of forensic medicine and medical museology.